

“Ledigheid is des duivels oorkussen”

Een onderzoek naar de representatie van de Europese vrouw in de kolonie, de inlandse bevolking en de relatie tussen de kolonie en de metropool in vrouwentijdschriften uit Nederlands-Indië tussen 1899 en 1920.

Jildou S. Feenstra
Studentnummer: 6030661

Master Thesis
Cultuurgeschiedenis van Modern Europa
Universiteit van Utrecht
Supervisor: Dr. Britta Schilling

Juli 2019

Samenvatting

In deze thesis is onderzoek gedaan naar de representatie van de Europese vrouw in de kolonie, de inlandse bevolking en de relatie tussen de metropool en de kolonie in twee vrouwentijdschriften uit Nederlands-Indië tussen 1899 en 1920. De analyse van de tijdschriften, *De Echo* en het *Damesweekblad voor Indië*, demonstreert de invloed van het koloniale discours en de daar bijhorende constructies van gender, ras en klasse op deze representaties. Door middel van intersectionaliteit wordt de interactie tussen de sociale constructies blootgelegd om de machtspositie van de Europese vrouw in Nederlands-Indië te onderzoeken. Uit het onderzoek is gebleken dat de Europese vrouw uit de kolonie ten eerste onder invloed stond van de koloniale wetgeving die werd opgesteld door Europese mannen. Daarnaast voelden ze de druk van de Europese vrouwen uit het vaderland die zich sneller ontwikkelden, beschaafden en emancipeerden. Uit de angst om hun machtspositie te verliezen hielden zij het koloniale discours in stand. Dit wordt onder andere duidelijk uit de representatie van de inlandse bevolking, die gestoeld was op een discours van oriëntalisme en familieretoriek.

Inhoudsopgave

Inleiding	1
1. Weekbladen voor en door Europese vrouwen uit Nederlands-Indië	9
1.1 Europese vrouwelijke journalisten in Nederlands-Indië	9
1.2 “De Echo.” Weekblad voor dames in Indië	10
1.3 Damesweekblad voor Indië	15
2. De representatie van de Europese vrouw in de kolonie	18
2.1 Verveling	18
2.2 Mode en kleding	19
2.3 Emancipatie van de Europese vrouw in de kolonie	26
2.3.1 Genderpatronen	27
2.3.2 De ‘nieuwe vrouw’	30
3. De representatie van de inlandse bevolking	36
3.1 Oriëntalisme en familieretoriek	36
3.1.1 Bedienden en omgangsvormen	40
3.1.2 Batikkunst en scholing voor inlandse vrouwen	43
4. De verwevenheid tussen metropool en kolonie	47
4.1 Het verschil en de interactie tussen metropool en kolonie	48
4.2 Uitwisseling van cultuur	51
4.3 De reputatie van de ‘Indiëgangsters’	53
Conclusie	57
Literatuurlijst	60

Inleiding

Wanneer het blad aldus een band zal hebben gevormd tussen ons vrouwen in Indië, wanneer het den grondslag heeft gelegd voor een goed oordeel over de dingen, die aan de orde van den dag zijn en voor ons van het hoogste belang, wanneer het er toe heeft bijgedragen dat geen onzer in ontwikkeling en beschaving behoeft achter te staan bij onze zusters van elders, dan zal ook de dag, waarop wij hebben mede te strijden in den strijd onzer dagen, ons gereed vinden!¹

Het citaat is afkomstig uit het voorwoord van “*De Echo.*” *Weekblad Voor Dames In Indië.* Het was het eerste weekblad voor Europese vrouwen in Nederlands-Indië dat in 1899 werd opgericht door Trijntje ter Horst-de Boer, die later ook de redactie van het *Damesweekblad voor Indië* op haar nam. Deze twee tijdschriften worden geanalyseerd in deze thesis. Het ideaal van Ter Horst-de Boer was om Europese vrouwen uit de kolonie te verenigen om samen sterker te staan in ontwikkeling, beschaving, en emancipatie. Ze wenste dat de vrouwen een plek in de maatschappij innamen, waar zij een bijdrage konden leveren aan het koloniale leven. Hierbij was het belangrijk dat de dames zich op gelijke voet ontwikkelden met de Europese vrouwen in Nederland.

De tijdschriften werden gepubliceerd in Java en tegen de achtergrond van de laatkoloniale tijd in Nederlands-Indië, waar de zogenoemde ethische politiek een belangrijke rol begon te spelen. De ethische politiek moest ten eerste zorgen voor de *uplifting*, zorg en ontwikkeling van de inlandse bevolking en de welvaart vergroten in de kolonie. Binnen dit kader speelde de familieretoriek een belangrijke rol. De inlanders werden beschouwd als kinderen die een oer-culturele identiteit bezaten die de Europeanen lang geleden achter zich hadden gelaten. De Europeanen werden daarom gekenmerkt als de vaders en moeders van de kolonie die de inlandse bevolking beschaving bijbrachten.² Daarnaast zorgde de ethische politiek voor de legitimatie van het kolonialisme en waren de beheersing en handhaving van de verschillen tussen de Europeanen en de inlanders erg belangrijk.³ Om afstand te bewaren tussen beide groepen werd gezinspeeld op een evolutionair verschil, oriëntalisme, dat de macht van de Nederlanders natuurlijk moest laten lijken.⁴ De twee paradoxale discoursen waren onlosmakelijk met elkaar verbonden.

¹ “*De Echo.*” *Weekblad voor dames in Indië.* Buning: Djokja, 1899: Jaargang 1, nummer 1.

² Gouda, F. *Dutch Culture Overseas. Colonial Practice in the Netherlands Indies, 1900-1942.* Amsterdam: Amsterdam University Press, 1995: 119.

³ Bloembergen, M., Raben, R. *Het koloniale beschavingsoffensief: Wegen naar het nieuwe Indië, 1890-1950.* KITLV Uitgeverij: Leiden, 2009: 194, 195.

⁴ Gouda 1995: 119, 121.

Edward Said, grondlegger van de postkoloniale studie, wordt veelal geprezen om zijn bijdrage aan de deconstructie van de hegemoniale denkbeelden van het westen en de westerse wetenschap. Hij schrijft in het canonieke werk *Orientalism* (1978) over de superioriteit die het Westen (Wij) denkt te hebben over het Oosten (Zij). De Ander wordt beschouwd als anders en inferieur. Hij stelt dat de scheiding tussen het Westen en het Oosten een geconstrueerd idee is dat een geschiedenis heeft en past binnen bepaalde traditionele denkkaders en vocabulaires die we ons eigen hebben gemaakt en als realiteit zijn gaan zien. Evenals de feministische en postkoloniale academicus Gayatri Spivak is hij van mening dat deze denkbeelden doorsijpelen in de Westerse wetenschap. De Westerse wetenschap is daarom nooit objectief. In het bekende artikel 'Can the Subaltern Speak?' (1983) benoemt Spivak dat kennis over de Ander of het Oosten altijd bedoeld is als legitimatie van de Self. De subaltern, gerelateerd aan het begrip 'de Ander', kan om deze reden alleen gehoord worden door diegene die hem representeert, namelijk de westerse denker. De postkoloniale theoreticus Homi Bhabha probeert aan te tonen dat het veelal niet gaat om bewuste denkkaders die worden gebruikt in de westerse wetenschap, maar dat onbewuste structuren gebaseerd op verlangen en angst deze scheidslijnen trekken.⁵

Toch is er in veel onderzoek ook aandacht voor de gebreken van het werk van Said, die voornamelijk te verklaren zijn uit de nieuwe focus op *intersectioneel* onderzoek waarin ras, klasse en gender als onlosmakelijk verbonden categorieën worden beschouwd in onderzoek naar de kolonie.

Een eerste kritiekpunt op het werk van Said is dat er geen agency wordt toegekend aan de Ander. Een koloniale cultuur werd volgens vele denkers gevormd in een dialoog, waarin de Ander de kolonisator kon informeren ook al was de macht niet evenredig verdeeld.⁶ Dit gebeurde zowel in de kolonie als in de metropool. Paul Gilroy, professor in de Amerikaanse en Engelse literatuur, beargumenteert in zijn boek *The Black Atlantic: Modernity and Double Consciousness* dat Europa haar moderniteit heeft gecreëerd door de ontmoeting met de Ander. Het Westen en het Oosten staan met elkaar in contact en oefenen wederzijds invloed op elkaar uit.⁷ Dit gedachtegoed komt ook naar voren in het boek *Tensions of Empire. Colonial Cultures in a Bourgeois World* geredigeerd door antropoloog en historicus Ann Laura Stoler en historicus Frederick Cooper. Ze proberen aan te tonen dat de kolonie nooit een blanco plek

⁵ Bhabha, H.K. *The location of culture*. Routledge: Londen, 1994: 70.

⁶ Locher-Scholten, E. *Women and the Colonial State: Essays on Gender and Modernity in the Netherlands Indies 1900-1942*. Amsterdam University Press: Amsterdam, 2000: 26.

⁷ Gilroy, P. *The Black Atlantic; Modernity and Double Consciousness*. Harvard University Press: Cambridge, 1993: 17.

was waar Europeanen hun stempel op konden drukken. Voor hen klopt het hedendaagse beeld van de koloniale geschiedenis, een verdeling met duidelijke grenzen tussen kolonisator en de gekoloniseerde bevolking, niet. Hoewel er wel geprobeerd werd om duidelijke grenzen af te bakenen, mislukten veel van deze pogingen. Omdat beide partijen invloed op elkaar uitoefenden zijn de grenzen volgens Stoler en Cooper niet makkelijk te trekken.⁸ Een geschiedenis van de metropool is daarom niet los te zien van haar koloniale geschiedenis en andersom.

De Ander wordt in hedendaagse postkoloniale literatuur vooral aangeduid als een reflectie van de Self, een constructie voor de legitimatie van het koloniale bewind.⁹ Maar een belangrijke toevoeging is dat deze constructie niet vanzelf ontstond, altijd veranderlijk was en dat de koloniale subjecten een belangrijke rol speelden in de definiëring ervan. Dit was ook het geval in Nederlands-Indië. In het boek *Race and the Education of Desire. Foucault's History of Sexuality and the Colonial Order of Things* beschrijft Stoler de constructie van de Europese bourgeoisie en de inlandse bevolking in Nederlands-Indië en toont aan dat beide categorieën invloed op elkaar uitoefenden.¹⁰ Volgens haar speelden factoren als gender, ras en klasse een belangrijke rol in de bepaling van de inlander en de Europeaan.¹¹ Tot eenzelfde conclusie komt historicus Bart Luttikhuis in zijn artikel 'Beyond race: constructions of 'Europeanness' in late-colonial legal practice in the Dutch Indies', waarin naar voren komt dat *Europeanness* tegengesteld is aan *whiteness*. Cultureel racisme speelde in de constructie van de Ander en de Self in Nederlands-Indië volgens hem een belangrijkere rol dan biologisch racisme.¹² Dit had vooral te maken met het feit dat grenzen van ras onduidelijk waren, omdat er veel Indo-Europese kinderen waren. Daarnaast konden leden van de Javaanse aristocratie ook lid worden van de Europeaanse gemeenschap. Dit was voordelig voor de Europeanen, omdat deze groep een belangrijke invloed kon uitoefenen op de inlandse bevolking. Een van de belangrijkste vereisten om een Europese status te verkrijgen was de aanpassing aan de Europese normen en waarden.¹³ Er bestond echter geen duidelijke definitie

⁸ Cooper, F., Stoler, A.L. *Tensions of Empire. Colonial Cultures in a Bourgeois World*. University of California Press: Oakland, 1997: 8.

⁹ Hall, C. *Civilising Subjects. Metropole and Colony in the English Imagination 1830-1867*. Cambridge: Polity Press, 2002: 9.

¹⁰ Stoler, A.L. *Race and the Education of Desire. Foucault's History of Sexuality and the Colonial Order of Things*. Duke University Press: Durham, 1995: 8.

¹¹ Stoler 1995: 10, 131, 208, 209.

¹² Luttikhuis, B. 'Beyond race: constructions of 'Europeanness' in late-colonial legal practice in the Dutch East Indies. *European Review of History*, vol. 20, no. 4 (2013): 540, 541.

¹³ Luttikhuis 2013: 548.

van Europees zijn. Wanneer er een aanvraag werd gedaan om onder de Europese wet te vallen verschilde het per persoon of deze werd toegelaten of niet.¹⁴

Naast de invloed van klasse en ras in de bepaling van de grenzen tussen de Europese en inlandse bevolking in Nederlands-Indië, speelde ook gender een grote rol. Het is het tweede kritiekpunt dat wordt gegeven op het werk van Said. In zijn werk zijn vrouwen in elke rol afwezig en wordt de Ander als een klasseloze man aangeduid.¹⁵ Dit illustreert Spivak in het voorbeeld van de vrouwen in India die het subject waren in de praktijk van weduweverbranding (Sati). Witte mannen vonden dit een barbaarse praktijk en vonden dat zij de vrouwen moesten redden van de ‘bruine’ mannen. ‘Bruine’ mannen zeiden dat de vrouwen dit zelf wilden doen. Zo ontstonden er twee essentialistische noties over de Indiase vrouw die Sati toepaste: “de vrouw wil niet dood” en “de vrouw wil wel dood”, terwijl volgens Spivak de waarheid heterogeen is.¹⁶ Ze benadrukt dat niemand aan de vrouwen zelf heeft gevraagd wat zij wilden. De subalterne vrouw wordt geobjectiveerd en er bestaat geen structuur waarin zij haar stem kan laten horen. De subaltern kan volgens haar daarom niet spreken.¹⁷

Historici Frances Gouda en Elsbeth Locher Scholten hebben veel onderzoek gedaan naar de (Europese) vrouw in Nederlands-Indië. Gouda beargumenteert dat de Europese vrouw in de koloniale samenleving als de Ander werd beschouwd op basis van de constructie van gender in de kolonie. De Europese vrouw werd gezien als de inferieure sekse van het superieure Westerse ras.¹⁸ De Europese vrouwen en de inlandse bevolking werden als emotioneel, irrationeel, onverantwoordelijk en lui gekenmerkt.¹⁹ Het koloniale discours was mannelijk en de inlandse bevolking en Europese vrouwen werden niet capabel geacht om iets te begrijpen buiten het huiselijke domein.²⁰ Gouda beargumenteert dat essentialistische verschillen tussen vrouwen en de inlander alleen werden gebruikt als het koloniale mannelijke discours er de vruchten van kon plukken.²¹ Aan de hand van gender, ras, seksualiteit en klasse legt Gouda uit hoe het koloniale discours tot stand kwam en welke rol vrouwen hierin speelden en stelt dat de vrouw de machtsverschillen, die werden opgetekend door Europese mannen, op een subtiele manier in stand hielden.²² Europese vrouwen waren onderworpen aan

¹⁴ Luttikhuis 2013: 547-551.

¹⁵ Locher-Scholten 2000: 26.

¹⁶ Spivak, G.C. ‘Can the Subaltern Speak?’. In: Chrisman, L., Williams, P. *Colonial discourse and post-colonial theory: a reader*. Harvester Wheatsheaf: New York, Sidney, 1993: 93.

¹⁷ Spivak 1993: 98-104.

¹⁸ Gouda 1995: 9.

¹⁹ Gouda 1995: 177.

²⁰ Gouda 1995: 176, 177.

²¹ Gouda 1995: 180.

²² Gouda 1995: 160- 163.

gedragsvoorschriften die Europese mannen voor hen bedacht hadden. De vrouwen moesten dit uitvoeren en speelden daarom een rol in de legitimatie van het imperiale bewind.²³ Ook Locher-Scholten stelt de vraag of vrouwen gezien moeten worden als medeplichtig of als slachtoffers van het koloniale project. Zij ziet een dubbele rol voor de Europese vrouw in Nederlands-Indië: “zowel medeplichtig aan kolonisatie, als gekoloniseerd, bevoorrecht alsmede beperkt, handelend en be-handelend.”²⁴

Locher- Scholten wil naast ras, ook klasse en gender meenemen in de bepaling van de constructie van de Europese vrouw en de inlandse bevolking.²⁵ Zij beweert dat genderverschillen steeds opnieuw werden geconstrueerd in een samenwerking met klasse, ras en religie.²⁶ Door middel van het bestuderen van huishoudboeken en kinderliteratuur, geschreven door en voor Europese vrouwen in Nederlands-Indië, analyseert Locher-Scholten de omgangsvormen van Europese vrouwen met inlandse bedienden.

Europese vrouwen speelden een belangrijke rol in de ethische politiek. Door de opening van het Suez-kanaal in 1869 werd het voor vrouwen eenvoudiger om naar Nederlands-Indië af te reizen.²⁷ Zij werden gezien als moeders van de kolonie die de inheemse bevolking moesten opvoeden, maar tegelijkertijd op een afstand moesten houden om de superioriteitspositie van de Nederlanders in de kolonie te handhaven.²⁸ Dit uitte zich in huishoudboeken met het advies om de baas te zijn over de bedienden door de Indonesische adat en Maleis te leren en aan de andere kant de bedienden te zien als grote kinderen die educatie nodig hadden.²⁹ Hoewel bedienden deel uitmaakten van de private ruimte van de Europese families, wordt er in de huishoudboeken een duidelijke scheidslijn getekend tussen de Europese vrouw en de bediende. Gouda benoemt dat veel Europese vrouwen de nabijheid van de bedienden ongemakkelijk vonden en beschreven de bedienden daarom vaak als onbetrouwbaar, onhygiënisch, mysterieus en vies.³⁰

Locher-Scholten merkt op dat er ook een andere kijk op bedienden te vinden is in de huishoudboeken. De bedienden worden namelijk ook afgebeeld als meegaand, bescheiden,

²³ Gouda 1995: 192.

²⁴ Locher- Scholten 2000: 32.

²⁵ Locher- Scholten 2000: 26.

²⁶ Locher- Scholten 2000: 14.

²⁷ Locher- Scholten 2000: 18.

²⁸ Legêne, S., Waaldijk, B. 'Ethische politiek in Nederland: Cultureel burgerschap tussen overheersing, opvoeding en afscheid.' In: Bloembergen, M., Raben, R. *Het koloniale beschavingsoffensief: Wegen naar het nieuwe Indië, 1890-1950*. KITLV Uitgeverij: Leiden, 2009: 210.

²⁹ Gouda 1995: 160.

³⁰ Gouda 1995: 160.

innerlijk beschaafd en vaardig.³¹ Er bestond dus een tweevoudig discours over bedienden. De positieve eigenschappen van bedienden konden gebruikt worden voor de toepassing van de familieretoriek. Europese vrouwen werden geacht moeders van de kolonie te zijn in de private omgeving van hun huis door hun bedienden te onderwijzen en te verheffen.³² De negatieve eigenschappen duiden het oriëntalisme van de bedienden. Op deze manier werden zij zorgvuldig op afstand gehouden en gezien als de complete Ander. De familieretoriek bracht de inlandse bevolking dichterbij, maar er was angst dat ze te dichtbij zouden komen. Daarom kregen de inlanders oriëntalistische eigenschappen toegedicht. Maar om geen angst voor het onbekende te kweken werd de familieretoriek weer gebruikt om ze dichtbij te houden.³³ Met dit onderzoek toont Locher-Scholten aan dat het mannelijke publieke koloniale discours resoneerde in het huishouden van de koloniale vrouw.³⁴

Voor deze thesis zijn 161 afleveringen van vrouwentijdschriften uit Nederlands-Indië onderzocht op hun inhoud door middel van *close reading*.³⁵ De analyse van de tijdschriften, *De Echo* en het *Damesweekblad voor Indië*, demonstreert de invloed van het koloniale discours en de daar bijhorende constructies van gender, ras en klasse op deze representaties. Daarnaast volgt de thesis de methode van intersectionaliteit. Wanneer je sociale categorieën als ras, klasse en gender afzonderlijk van elkaar bestudeert ontstaat er een te eenzijdig beeld van de complexe werkelijkheid, waarin de factoren samenwerken en invloed op elkaar uitoefenen.³⁶ Aan de hand van een close reading van de tijdschriften en de methode van intersectionaliteit wordt gepoogd een antwoord te vormen op de hoofdvraag van deze thesis: *Hoe werd de Europese vrouw uit de kolonie, de inlandse bevolking en de relatie tussen de metropool en kolonie gerepresenteerd in vrouwentijdschriften uit Nederlands Indië tussen 1899-1920?*

Over deze drie representaties werd veel geschreven in de tijdschriften en deze worden daarom nader geanalyseerd. De Europese vrouwen in de kolonie stonden onder de invloed van verschillende machtsstructuren. Ze voelden ten eerste de druk van de Europese vrouwen uit het vaderland die zich sneller ontwikkelden, beschaafden en emancipeerden. Daarnaast

³¹ Locher- Scholten 2000: 95.

³² Locher- Scholten 2000: 37.

³³ Locher- Scholten 2000: 110.

³⁴ Locher- Scholten 2000: 99, 100.

³⁵ De analyse bestaat uit 148 exemplaren (Jaargang 1,2 en 3) van '*De Echo*'. *Weekblad voor dames in Indië*., vier exemplaren van het '*Damesweekblad voor Indië*.' vier exemplaren van het '*Weekblad voor Indië. Tevens Damesweekblad voor Indië*.' en vijf exemplaren van het '*Weekblad voor Indië*' met een apart bijblad voor dames.

³⁶ Wekker, G. *White Innocence. Paradoxes of Colonialism and Race*. Duke University Press: Durham, Londen, 2016: 21, 22.

hadden ze te maken met de koloniale wetgeving die werd opgesteld door Europese mannen. Hierdoor waren de vrouwen veelal aan de private ruimte van het huis gekluisterd. Op hun beurt probeerden zij de koloniale machtsstructuren te vertalen in de omgang met de inlandse bevolking.

Om de vraag te beantwoorden is de scriptie opgedeeld in vier hoofdstukken. In het eerste hoofdstuk wordt meer verteld over de maatschappelijke positie van de Europese vrouwelijke journalisten in Nederlands-Indië en wordt er een karakterschets gegeven van beide tijdschriften. Het tweede hoofdstuk focust zich op de representatie van de Europese vrouw in de kolonie. Uit de analyse kwamen drie onderwerpen naar voren waarover de vrouwen vaak schreven: verveling, mode en emancipatie. Deze drie onderwerpen vormen daarom de deelparagrafen van het hoofdstuk. Het derde hoofdstuk analyseert de representatie van de inlandse bevolking. Er wordt gekeken hoe het discours van oriëntalisme en familieretoriek terug te vinden is in de tijdschriften en hoe dit in de praktijk werd uitgevoerd in de omgang van Europese vrouwen met hun bedienden en het geven van scholing aan de inlandse bevolking. Het vierde en laatste hoofdstuk onderzoekt de representatie van de relatie tussen de metropool en de kolonie. Er wordt gekeken naar het verschil en de interactie tussen de metropool en de kolonie die Europese vrouwen aankaarten in de tijdschriften. Daarnaast worden praktijkvoorbeelden benoemd van de uitwisseling van de cultuur tussen beiden. Tot slot wordt de reputatie van de Indiëganger besproken.

Het doel van deze thesis is een bijdrage leveren aan de reeds bestaande postkoloniale en feministische theorie over de Europese vrouw in de kolonie. Waar Locher-Scholten en Gouda zich vooral gefocust hebben op huisvrouwen, die werkzaam waren binnen de private ruimte van het huis, wordt in deze thesis ook het woord gelaten aan werkende vrouwen in de publieke ruimte. Daarnaast hebben Locher-Scholten en Gouda zich in hun onderzoek meer gefocust op de kolonie als een aparte entiteit en in mindere mate op de interactie tussen de metropool en de kolonie. In deze thesis staat de verweving tussen de metropool en de kolonie centraal, omdat deze relatie een belangrijke rol speelde in de vorming van de Europese vrouw in de kolonie. Naast de bestaande theorie over de invloed die de kolonisator en de gekoloniseerde bevolking op elkaar hadden, wordt er ook gekeken welke invloed de Europese inwoners van de metropool op de Europese inwoners van de kolonie hadden.

De bronnen geven nieuwe informatie over het leven van de Europese vrouw in Nederlands-Indië. Er is niet tot nauwelijks onderzoek gedaan naar vrouwentijdschriften uit Nederlands-Indië. Omdat één tijdschrift een subjectief beeld van de werkelijkheid zou geven, is gekozen om twee tijdschriften te analyseren. De tijdschriften werden daarentegen vooral

door ontwikkelde vrouwen gelezen en geschreven, waardoor het geen representatief beeld geeft van de gedachtegang van alle vrouwen in de kolonie. Desalniettemin geeft het een duidelijke impressie van de constructies van ras, klasse en gender van het koloniale discours en de invloed die deze constructies hadden op de representatie van de Europese vrouw in de kolonie, de inlandse bevolking en de relatie tussen metropool en kolonie door de ogen van de vrouwelijke schrijfsters van de tijdschriften.

1. Weekbladen voor en door Europese vrouwen uit Nederlands-Indië

In dit hoofdstuk wordt kennisgemaakt met de Europese vrouwelijke journalist in Nederlands-Indië en de twee tijdschriften voor Europese vrouwen die werden uitgegeven in de kolonie: *De Echo* en het *Damesweekblad voor Indië*. Er wordt onderzocht wie de vrouwelijke journalist was en geanalyseerd wat het doel was van beide tijdschriften, welke onderwerpen belangrijk werden geacht, welke vaste rubrieken er bestonden en voor wie de tijdschriften bedoeld waren.

1.1 Europese vrouwelijke journalisten in Nederlands-Indië

Gouda en Locher-Scholten hebben veel onderzoek gedaan naar de Europese vrouw in Nederlands-Indië. Hierbij hebben ze vooral gekeken naar de *gendering practices* die de koloniale overheid construeerde. Vrouwen moesten voldoen aan bepaalde gedragsnormen die voor hen werden opgesteld met als hoofdtaak het huishouden.³⁷ Ze waren alleen wenselijk in de private omgeving van het huis en niet in het publieke domein dat enkel voor de man bestemd was.³⁸ Veel Europese vrouwen voelden hierdoor een leegheid in de kolonie. Ze hadden geen uitdaging, omdat ze binnen hun private ruimte bedienden hadden die alles voor hen deden.

Begin twintigste eeuw kwamen er steeds meer vrouwen in het publieke domein werken.³⁹ Europese huisvrouwen professionaliseerden hun taken van de private ruimte van het huis. Ze hielden zich bezig met de problematiek rondom hygiëne en gezondheid en waren vooral werkzaam als lerares, maatschappelijk werkster en verpleegkundige.⁴⁰ Het waren zorgbanen die binnen de nieuw ingeslagen weg van de ethische politiek pasten en zorgden voor het opvoeden en verheffen van de inlandse bevolking en werden daarom langzamerhand gedoogd.

Banen zonder zorgfunctie waren maatschappelijk niet wenselijk voor Europese vrouwen. Door de maatschappelijke restricties die vrouwen opgelegd kregen, hebben slechts enkele vrouwen een kleine rol kunnen spelen in de journalistiek van Nederlands-Indië.⁴¹ Pershistoricus Termorshuizen noemt het voorbeeld van journaliste Beata van Helsdingen-Schoevers (1886-1920).⁴² In haar dagboek beschrijft ze hoe haar leven als journalist zorgde

³⁷ Gouda 1995: 6,7.

³⁸ Gouda 1995: 158.

³⁹ Gouda 1995: 157

⁴⁰ Gouda 1995: 157. Locher -Scholten 2000: 32.

⁴¹ Bosma, G., Sens, A., Termorshuizen, G. *Journalistiek in de Tropen. De Indisch- en Indonesisch-Nederlandse pers, 1850-1958*. Uitgeverij Aksant: Amsterdam, 2005: 28.

⁴² Bosma (e.a.) 2005: 28,29.

voor scheve gezichten: “Ik ben mij ten volle bewust van de zwaarte van mijn misdrijf; ik sla dus de ogen neer en tracht een boetvaardig gezicht over mijn notitieboekje te trekken.”⁴³ Het citaat toont aan dat vrouwen zich schuldig moesten voelen over een baan als verslaggeefster. De weinige vrouwelijke journalisten waren vooral geïnteresseerd in de emancipatie van de vrouw. Ook van Helsdingen-Schoevers had interesse in de positie van Europese en inlandse vrouwen in Nederlands-Indië en pleitte voor een gelijkwaardige behandeling.⁴⁴ Haar ‘misdrijf’ nam zij op de koop toe. De afkeer tegen vrouwelijke journalisten bestond vooral uit diegenen die zich bezighielden met de actualiteit. Vrouwen die literatuur schreven, recensies van literaire werken gaven of zich bezighielden met ‘vrouwenzaken’ zoals mode werden wel geaccepteerd.⁴⁵

Door de vrouwen die langzamerhand de publieke ruimte betraden, de strijd voor vrouwenemancipatie en de komst van meer vrouwen naar Nederlands-Indië, wonnen vrouwelijke journalisten en lezeressen eind negentiende en begin twintigste eeuw terrein.⁴⁶ Kranten voegden vrouwenrubrieken, een damespagina of een damesbijlage toe. De schrijfsters waren zowel wonend in Nederland als Nederlands-Indië.⁴⁷ Vanaf de twintigste eeuw deed het tijdschrift zijn intrede in de Westerse wereld. Naast algemene, voor mannen bedoelde, tijdschriften werden er ook speciale vrouwentijdschriften gepubliceerd, zoals *De Echo. Weekblad voor Dames in Indië* en het *Damesweekblad voor Indië*. Naar de inhoud van deze bladen is weinig secuur onderzoek gedaan.⁴⁸ Deze thesis brengt daar verandering in.

1.2 “De Echo.” Weekblad voor dames in Indië

Wanneer de maandagpost ons geheel van courantennieuwtjes verstoken laat, gaat er bij mij een glimlach op bij den aanblik van ’t sobere koftje van de “Echo” wat de brievenbesteller met de gebruikelijke sembah aanreikt. ’t Wordt bij ons even voor dat wij aan den rijsttafel plaats nemen bezorgd, en al wacht de dampende rijst en verspreiden de verschillende aroma’s, en inviteeren mij ook al die kinderstemmetjes, ongeduldig, om toch gauw te komen aanzitten, ik kan het toch niet nalaten nog vluchtigjes de “Echo” te doorbladeren.⁴⁹

⁴³ Bosma (e.a.) 2005: 28.

⁴⁴ Vilan de Loo. ‘Leven tussen kunst en krant. Beata van Helsdingen-Schoever’. *Het Damescompartiment Online*. Bezocht op 18 maart 2019. <<http://www.damescompartiment.nl/beata/>>.

⁴⁵ Bosma (e.a.) 2005: 30.

⁴⁶ Bosma (e.a.) 2005: 32.

⁴⁷ Bosma (e.a.) 2005: 32,33.

⁴⁸ Bosma (e.a.) 2005: 35.

⁴⁹ *De Echo* (1901): jaargang 3, nummer 7.

Zowel “*De Echo*”. *Weekblad voor dames in Indië* (1899-1905) als het *Damesweekblad voor Indië* (1906-1910) stonden onder redactie van Catharina (Trijntje) W.F.J. ter Horst-de Boer (1861-1938). Ze werd geboren in een dorp vlakbij Winschoten. In 1882 verhuisde ze op 21-jarige leeftijd met haar echtgenoot H. Buning naar Nederlands-Indië. Hij was een boekhandelaar, boekdrukker en oprichter van drukkerij Buning en een dagblad genaamd *Mataram* in Yogyakarta, een stad op het eiland Java. Toen Buning ziek werd nam Ter Horst-de Boer zijn redactieverantwoordelijkheden voor het tijdschrift over. Na zijn overlijden trouwde ze in 1894 met Gerrit ter Horst. Naast haar inspanningen voor de journalistiek heeft ze ook veel gedaan voor de Indische kunsten, waar in hoofdstuk drie op terug wordt gekomen.⁵⁰

Het eerste nummer van *De Echo* werd aangeboden op 1 oktober 1899 onder redactie van T. ter Horst-de Boer en uitgegeven door de firma H. Buning in Djokja (Yogyakarta). Het blad verscheen iedere zondag en men kon zich abonneren voor drie gulden per kwartaal.⁵¹ *De Echo* had ongeveer driehonderd abonnees die vooral bestonden uit intellectuele en ontwikkelde vrouwen, zowel wonend in Nederland als in de kolonie.⁵² Het tijdschrift bevatte veertien pagina's, waaronder twee voorbladen die werden gebruikt voor advertenties.⁵³

In het eerste nummer staat een inleidend woord van redactrice Ter Horst-de Boer waarin ze vertelde over het doel van het weekblad. Emancipatie voor de Europese vrouw in Nederlands-Indië werd gezien als het belangrijkste uitgangspunt van *De Echo De Echo*. Als hoofdvraag werd gesteld: “*Hoe zullen wij de maatschappelijke positie van onze dochters verbeteren?*”⁵⁴ Door middel van het tijdschrift wilde Ter Horst-de Boer vrouwen helpen bij hun ontwikkeling, zelfstandigheid en kennisvergaring. Om het hoofddoel te kunnen bereiken, wilde Ter Horst-de Boer het blad aanbieden als medium waar gelijkgestemde vrouwen in contact met elkaar konden komen en hierdoor een sterke band konden opbouwen.⁵⁵ Een schrijfster in *De Echo* noemt het blad “*het eerste en eenige teken van leven bij de vrouwen in Indië*”, wat geïnterpreteerd kan worden als het voorheen bestaan van weinig tot geen contact tussen de vrouwen uit de kolonie.⁵⁶

⁵⁰ *De Indische Courant*. N.V. tot Exploitatie van “De Indische Courant”: Soerabaja, jaargang 17, nummer 211, 1938.

⁵¹ *De Echo* (1899): jaargang 1, nummer 1.

⁵² Bosma (e.a.) 2005: 39. Het merendeel woonde tevens wel in de kolonie, dit is te zien aan de woonplaatsen van de abonnees die vanaf 1901, jaargang 2, nummer 43 werden gemeld.

⁵³ Alleen de eerste drie jaargangen waren te raadplegen in het archief van Bijzondere Collecties.

⁵⁴ *De Echo* (1899): jaargang 1, nummer 1.

⁵⁵ *De Echo* (1899): jaargang 1, nummer 1.

⁵⁶ *De Echo* (1900): jaargang 1, nummer 29.

Het blad werd gebruikt om vrouwen aan het denken te zetten over verschillende maatschappelijke vraagstukken en de lezeressen werden daarnaast ook gestimuleerd om praktisch een steentje bij te dragen aan de verbetering van de leefomstandigheden van (voornamelijk) de Europese vrouw en haar kinderen in de kolonie.⁵⁷ Over de praktische bijdrage ontstond gedurende de tweede jaargang veel consternatie. Vele schrijfsters kwamen met ideeën die geen praktische navolging kregen en werden weemoedig van de inzet van de vrouwen in de kolonie.⁵⁸ Ter Horst-de Boer nam een gematigder mening aan en geloofde nog steeds in de kracht van haar tijdschrift.⁵⁹ Aan het einde van elke jaargang maakte zij de balans op en benoemde wat de obstakels waren bij het maken van het blad en wat haar doelen waren voor het komende jaar, waarin er immer gehamerd werd op het feit dat in het vormen van eenheid kracht schuilt:

Moge het voortdurend zoo kunnen blijven en de Echo voor langen tijd nog zijn een leidraad voor de meer ontwikkelde vrouw van Indië, eene baanbreker voor de rechten der vrouw, zonder nalating evenwel van het wijzen op hare verplichtingen de band welke ons vrouwen in Indië nader tot elkaar moet brengen in het strijden voor onze gemeenschappelijke belangen.⁶⁰

De lezeressen van *De Echo* waren mede de schrijfsters van het blad. De vrouwen, die naast Ter Horst-de Boer vaak het hoofdartikel schreven, waren de pseudoniemen *Stefanotes* en *Kadja*.⁶¹ In het vierde nummer van de eerste jaargang vroeg een lezer om de echte naam van *Stefanotes*, maar de redactrice antwoordde: “*Tot mijn spijt kan ik U dien aangaande niet inlichten. Stefanotes is- Stefanotes. Me dunkt intusschen dat, als U het werk mooi vindt, het er niet veel op aan komt hoe de auteur eigenlijk heet.*”⁶² Veel vrouwen schreven onder een pseudoniem. Ze wilden niet herkend worden vanwege de status die de vrouwelijke journalist in de kolonie had.⁶³

⁵⁷ Veelvoorkomende problemen hadden te maken met de opvoeding van de kinderen, de ontwikkelingsmogelijkheden van de vrouw, het vormen van een Vrouwenbond, de angst voor de inlandse bevolking en ongezonde modevoorschriften.

⁵⁸ Bijvoorbeeld *De Echo*: (1901): jaargang 2, nummer 36: “We hebben in dit ons blad reeds zooveel geschreven, plannen ontworpen, op plichten gewezen; met de kracht die overtuiging geeft getracht sympathie en steun te verkrijgen van alle lezeressen van de Echo, en ook van haar die niet op het blad geabonneerd zijn, maar door kennissen allicht er toch reeds kennis mee hebben gemaakt. . . . Maar tot nu toe waren al die welgemeende pogingen tevergeefs, de resultaten nihil.”

⁵⁹ *De Echo* (1901): jaargang 2, nummer 36.

⁶⁰ *De Echo* (1901): jaargang 2, nummer 51.

⁶¹ In *De Echo* (1900): jaargang 1, nummer 33 wordt duidelijk dat *Stefanotes* een pseudoniem is voor Mevrouw Mühlnickel- v.d. Kolk.

⁶² *De Echo* (1900): jaargang 1, nummer 4.

⁶³ Bosma (e.a.) 2005: 31.

Een belangrijke rol speelden ook verschillende schrijfsters uit Nederland. Zij stelden de vrouwen uit de kolonie bijvoorbeeld op de hoogte van de laatste mode in Parijs, het wel en wee van de Nederlandse samenleving of bereidden de inwoners van de kolonie voor op een reis naar Nederland. Ook werd er een aantal briefwisselingen gepubliceerd tussen vriendinnen, waarvan er één naar Indië was gegaan en de ander was achtergebleven in Nederland. Door de vele artikelen over Nederland wordt duidelijk dat de vrouwen in de kolonie graag op de hoogte bleven van wat er in het vaderland gebeurde. Ze stonden vaak met het ene been in de metropool en met het andere in de kolonie.

Uit de geanalyseerde nummers van het tijdschrift kunnen terugkerende rubrieken gedestilleerd worden: het hoofdartikel, de wekkalender, vragenbus, correspondentie, advertenties en het feuilleton. In het hoofdartikel werd vaak een maatschappelijke kwestie aan het licht gebracht, veelal over de positie van de Europese vrouw in de Indische samenleving, het verschil in leefwijze tussen Nederland en Nederlands-Indië of over de opvoeding en scholing van de kinderen. De wekkalender bestond uit de dagen van de week met daarachter een spreuk, een gedichtje of een gezegde. In de vragenbus konden lezeressen vragen stellen en beantwoorden over alledaagse kwesties, die meestal gingen over het huishouden, oplossingen voor uiterlijke ongemakken, sociale omgangsvormen en tips voor handwerken of andere hobby's. Tot slot werd er in de correspondentie gereageerd door Ter Horst-de Boer of de aangeleverde stukken van de lezeressen in goede aarde waren ontvangen of dat zij ongeschikt werden geacht voor publicatie. Ingestuurde artikelen waren ongeschikt wanneer deze van godsdienstige aard waren, te persoonlijk werden geacht of konden leiden tot verschil in plaats van eenheid.⁶⁴ In het tijdschrift waren daarnaast vaak terugkerende rubrieken zoals een causerie, verhaal, poëzie, recensies van verschillende kunstvormen, ingezonden stukken van lezeressen, briefwisselingen en betrekkingen (zowel gevraagde werknemers als werkzoekenden) te lezen. Ook werd er veel aandacht besteed aan mode en tips voor de huisvrouw in Nederlands-Indië.

Het bestaansrecht van *De Echo* heeft vaak onder druk gestaan vanwege financiële problemen. Dit werd voor het eerst duidelijk aan het einde van de tweede jaargang:

[...] En toch heeft zich een groote moeielijkheid opgedaan, die het voortbestaan van het blad in gevaar brengt nl: het finantieele resultaat is onvoldoende gebleken. De oorzaak hiervan is zeer eenvoudig: gedurende den eersten jaargang steeg het

⁶⁴ Bijvoorbeeld *De Echo* (1901): jaargang 2, nummer 43: "Ik kan dit artikel onmogelijk plaatsen. De Echo is er niet om tweedracht te stichten maar om een band te vormen [...]" en "Waarom godsdienstkwesties in het leven geroepen- Het spijt mij van de werkelijk mooie schets dat zij niet voor de Echo geschikt is."

aantal abonnementen tot een zeer bevredigend cijfer, doch in den loop van den tweeden jaargang abonneerden zich verscheidene leesgezelschappen zoodat bij elk nieuw kwartaal abonnées bedankten “omdat zij het blad reeds in de leestrommel hadden”.⁶⁵

Aan het begin van de derde jaargang deden vele ‘Echo’s’ een poging om de bestaanszekerheid van het blad te kunnen garanderen door lezeressen aan te moedigen om in hun omgeving vrouwen aan te sporen lid te worden van het blad. Aan het eind van de derde jaargang was de noot van de redactrice een stuk positiever. Door meer abonnees, meer inkomsten uit advertenties en een afname van de portokosten stond het er financieel iets beter voor, maar Ter Horst-de Boer waarschuwde:

Maar toch acht ik het noodig mijne waarschuwing van ’t vorig jaar te herhalen: ieder die er prijs op stelt de Echo te behouden, werke er toe mee de belangen van het blad te bevorderen, ’t zij door het winnen van abonnés als anderszins, want, om de toekomst van dit blad werkelijk te verzekeren dienen de inkomsten voldoende te zijn, om de redactie behoorlijk te honoreeren. Zoolang er voor de redactie noch administratie op kan overschieten blijft de voortzetting van de Echo onzeker; mocht ik b.v. om de een of andere reden niet in staat zijn het werk voort te zetten dan zouden wij voor het feit staan, dat de uitgave gestaakt moest worden.⁶⁶

Na vier jaar hoofdredactrice van *De Echo* te zijn geweest legde Ter Horst-de Boer deze taak genoodzaakt neer, waarschijnlijk om financiële redenen, maar dat wordt niet expliciet genoemd. *De Echo* ging verder onder leiding van andere vrouwen, maar Ter Horst-de Boer legt in het *Soerabaiasch-Handelsblad* uit dat sindsdien de aandacht verslapte. Er werd kritiek op het blad geuit: “*Men klaagde over gebrek aan ‘wrijving van gedachten’ van samenwerking; over het gemis van bladen zooals Evolutie, Belang en Recht etc en wist de gelegenheid die De Echo aanboodt niet te benutten.*”⁶⁷ In 1905 hield het blad op te bestaan. Ter Horst-de Boer was duidelijk teleurgesteld in de vrouwen uit de kolonie. Ze had gedacht dat *De Echo* vrouwen in de kolonie voorwaarts zou helpen in hun strijd om emancipatie voor en door de vrouwen te verenigen. Het voelde als verspilde moeite. In 1906 stonden ze op hetzelfde punt waar ze in 1899 begonnen waren. Toch zag ze het nog steeds als haar taak om

⁶⁵ *De Echo* (1901): jaargang 2, nummer 51.

⁶⁶ *De Echo* (1902): jaargang 3, nummer 52.

⁶⁷ *Soerabaiasch-Handelsblad. Staat- en letterkundig dagblad van Nederlands-Indië*. N.V. Soerabaiasch-Handelsblad en Drukkerijen: Soerabaja, 1906: Jaargang 54, nummer 29.

vrouwen uit de kolonie bijeen te brengen. Om financiële redenen was het niet mogelijk om een weekblad op te zetten, maar het *Soerabaiasch Handelsblad* bood haar aan om een wekelijkse rubriek voor vrouwen op te zetten. Ze besloot haar eerste artikel in deze krant met de hoop op medewerking van al haar lezeressen om wellicht een nieuw weekblad op te kunnen zetten.⁶⁸ Die kwam er in 1906: het *Damesweekblad voor Indië*.

1.3 Damesweekblad voor Indië

De eerste editie van het *Damesweekblad voor Indië* verscheen op 18 juli 1906 onder redactie van mevrouw T. ter Horst-de Boer en onder hoofdredactie van de heer M. Van Geuns en werd gepubliceerd in Soerabaja. Het tijdschrift ontstond uit het bijblad *Voor Dames* in het *Soerabaiasch Handelsblad*. De abonnementskosten bedroegen, net als *De Echo*, drie gulden per maand. Helaas is niet bekend hoeveel vrouwen geabonneerd waren op het blad, maar in ieder geval te weinig om te blijven bestaan, want na 1910 ging het tijdschrift verder als bijlage in het *Weekblad voor Indië*.

In het eerste nummer werd de intentie van het weekblad besproken door Van Geuns en Ter Horst-de Boer.⁶⁹ Van Geuns benadrukte dat het aan literatuur voor en door vrouwen niet ontbrak, maar dat er nog geen tijdschrift bestond dat nuttige tips gaf over het leven in Nederlands-Indië voor de vrouw. Geïmporteerde tijdschriften uit Nederland, hij noemde *De Hollandsche Lelie*, konden niet beantwoorden aan bepaalde specifieke Indische vraagstukken. Daarom werd het *Damesweekblad voor Indië* in het leven geroepen. Ook Ter Horst-de Boer legde uit waarom het belangrijk was om een weekblad voor dames te hebben in Indië:

Onlangs heeft men mij de vraag gesteld, of ik werkelijk blijvende resultaten van mijn arbeid verwachtte? Deze vraag kan ik niet anders dan bevestigend beantwoorden. Want al ging ook schijnbaar veel weer te niet, wat wij door middel van *De Echo* verkregen hebben, uit het eenmaal gestichte kwam toch telkens weer iets nieuws en beters voort.⁷⁰

Ter Horst-de Boer sloot haar bijdrage af met het doel dat zij voor ogen had met het weekblad:

⁶⁸ Ter Horst-de Boer, T. 'Ter inleiding'. *Soerabaiasch-Handelsblad. Staat- en letterkundig dagblad van Nederlandsch-Indië*. Bijblad 'Voor Dames'. 1906: Jaargang 54, nummer 29.

⁶⁹ *Damesweekblad voor Indië*. N.V. Soerabajasch Handelsblad en Drukkerijen: Soerabaja, 1906: Jaargang 1, nummer 1.

⁷⁰ *Damesweekblad voor Indië* (1906): jaargang 1, nummer 1.

Waarlijk, het is tijd, dat wij beseffen, dat er een band noodig is, die ons vrouwen in Indië onderling verbindt, dat eendrachtig handelen noodig is om het vele, wat hier ongedaan is tot stand te brengen. Uw aller krachtige medewerking roep ik hiervoor in. Wanneer wij tezamen den strijd aanbidden tegen verkeerdheden, tegen laksheid en onverschilligheid en wat ons al meer hier in de weg staat, dan moeten wij slagen! Moge dan later blijken, dat dit blad aan het doel heeft beantwoord, dat het geestelijke ontwikkeling en moreele en sociale zelfstandigheid heeft gekweekt en verder al die hoedanigheden versterkt, die de schoonste sieraden der vrouw uitmaken.⁷¹

Het doel van het tijdschrift lijkt erg op de intentie die zij in 1899 voor ogen had met *De Echo*. Wederom speelde het ontbreken van een saamhorigheidsgevoel tussen de Europese vrouwen een grote rol in de oprichting van een nieuw weekblad. Ter-Horst de Boer wilde vrouwen uit de kolonie verenigen, om samen de strijd aan te kunnen gaan tegen maatschappelijke misstanden en daarnaast de positie van de Europese vrouwen te versterken, zodat ook de Europese vrouwen een belangrijke positie in de man-gedomineerde maatschappij konden innemen.⁷² Daarnaast moest het weekblad helpen met de emancipatie van de Europese vrouw in Nederlands-Indië op verscheidene gebieden.

Van Geuns en Ter Horst-de Boer keerden zich tegen de overdrijving van vrouwenvraagstukken. Zij vonden dat sommige vrouwen misbruik maakten van hun vrijheid. Het motto van het weekblad was daarom ook niet ‘vrijheid voor de vrouw’, maar ‘vrijheid voor de redactie’. Ze stelden de lezers gerust dat er niet al te zware artikelen gedeeld werden, maar dat er vooral een focus werd gelegd op praktische tips die de vrouwen konden toepassen in het dagelijks leven. Het *Damesweekblad voor Indië* was bedoeld voor een grote groep Europese vrouwen. Dit is een verschil met de intentie van *De Echo*, het blad dat juist bedoeld was voor ontwikkelde en intellectuele vrouwen.

Het daadwerkelijke tijdschrift werd omhuld door enkele lichtblauwe pagina's met terugkerende rubrieken. Het Feuilleton, waar een deel van een verhaal stond uitgeschreven, was een onmisbaar onderdeel van het weekblad. Daarnaast stonden er in de lichtblauwe pagina's vacatures en aanbiedingen (Betrekkingsgids), puzzels en raadsels (Uitspanningslectuur), advertenties, huishoudelijke en gezondheidstips (Nuttige Wenken, Voor de Huisvrouw, Huiselijke praatjes), patronen voor handwerken (Patronen, Patroonsbeschrijving), een aantal vragen van de lezers (Vragenbus) en de dagen van de week bezegeld met een wijze

⁷¹ *Damesweekblad voor Indië* (1906): jaargang 1, nummer 1.

⁷² *De Echo* (1899): jaargang 1, nummer 1.

raad (Levenswoorden). In sommige tijdschriften werden enkele van deze rubrieken weg gelaten. De inhoud van het eigenlijke tijdschrift verschilde per keer. Vaak waren er een paar artikelen over de actualiteit in (vooral) Nederlands-Indië, enkele artikelen over literatuur en er was altijd een artikel over de mode in Parijs.

De schrijvers in het tijdschrift verschilden per week. Enkele auteurs kwamen vaker in het tijdschrift voor, maar over deze vrouwen is helaas weinig bekend. Het valt ook op dat meerdere auteurs hun artikelen nog steeds ondertekenden met een pseudoniem.

Europese vrouwen uit de kolonie waren veelal veroordeeld tot de private ruimte van het huis en hadden daarom niet veel contact met elkaar. Ter Horst-de Boer had een duidelijke missie met de oprichting van de tijdschriften: ze wilde de Europese vrouwen verenigen in de kolonie. Door ze middels de tijdschriften met elkaar in contact te laten komen, had Ter Horst-de Boer de hoop om de Europese vrouwen een stevigere positie in de maatschappij te geven. In het volgende hoofdstuk wordt aandacht besteed aan hoe de schrijfsters van de artikelen in de tijdschriften invulling gaven aan dit doel, door te analyseren hoe de Europese vrouw haarzelf representeerde in de kolonie.

2. De representatie van de Europese vrouw in de kolonie

In het vorige hoofdstuk werd al benoemd dat Van Geuns en Ter Horst-de Boer een overdrijving van ‘de zaak der vrouwen’ opmerkten. Van Geuns zegt: “*Wie, na lange jaren zwijgen, eindelijk mag meepraten, praat te veel of verpraat zich.*”⁷³ Deze vrouwen stonden volgens hen in de weg van de emancipatie van de vrouw die zij voor ogen hadden. Ter Horst-de Boer wilde dat vrouwen zich beschaafden, geestelijk ontwikkelden en sociaal en moreel zelfstandig werden.⁷⁴ Maar wat had zij hiermee voor ogen? Hoe kwamen deze doelen naar voren in de artikelen die werden geschreven? Hoe zagen de vrouwelijke journalisten zichzelf en de andere vrouwen in de kolonie? Kortom hoe werd de *Self* gerepresenteerd in de weekbladen?

2.1. Verveling

Zij heeft haar lichaamskracht verloren, omdat de beschavingsperiode haar uitsloot van eene levenswijze waardoor de man zijne krachten behield; niet alleen het moederschap, maar voornamelijk het huishouden dwong haar, zich van de buitenwereld af te zonderen, en dit had ten gevolge een langzame ontarding der spieren, zenuwen en geest door gebrek aan oefening.⁷⁵

Zoals in voorgaande al besproken werd, waren Europese vrouwen in Nederlands-Indië grotendeels veroordeeld tot de private ruimte van het huis. Doordat zij bedienden hadden, voelden veel vrouwen zich nutteloos in de kolonie. Daarnaast klaagden veel vrouwen over het gebrek aan prikkeling van de geest in de tropen, waardoor zij zich niet konden ontwikkelen, zoals onderstaand citaat duidelijk maakt:

Indië met zijn weinig afwisseling heeft op vele volbloed Europeanen eenen verlamdenden invloed: hoe dikwijls heb ik tooneelen bijgewoond die eenen onuitwischbaren indruk hebben achtergelaten, en die zoo duidelijk bewezen hoe moeilijk het valt, en hoeveel geestkracht er toe noodig is om in Indië gezonden levenslust te behouden.⁷⁶

⁷³ *Damesweekblad voor Indië* (1906): jaargang 1, nummer 1.

⁷⁴ *Damesweekblad voor Indië* (1906): jaargang 1, nummer 1.

⁷⁵ *De Echo* (1901): jaargang 2, nummer 32.

⁷⁶ *De Echo* (1900): jaargang 1, nummer 35.

Het uiten van gevoelens van verveling en nutteloosheid werden beschouwd als taboe. “*Ledigheid is des duivels oorkussen*” werd bijvoorbeeld geschreven in een artikel in de rubriek *Huisvlucht* in het *Damesweekblad voor Indië*. Het betekent dat het met luie mensen vaak niet goed afloopt. De vragen over deze kwestie werden daarom met een praktische oplossing beantwoord. Verschillende schrijfsters wilden de vrouwen in de kolonie helpen om zichzelf nuttig te maken, zodat zij zich niet lui hoefden te voelen en hielpen de dames op weg door ze praktische vaardigheden aan te leren.⁷⁷ In 1911 werd er in het *Damesweekblad* een vraag gesteld over hoe je de verveling in Nederlands-Indië moest verslaan. Tante Katrien, raadgeefster van de rubriek *Correspondentie*, beantwoordde de vraag met veel praktische tips: ga meubels schoonmaken, lezen of naaien, en eindigt met een raad die zij van een dokter hoorde: “*In het eerste stadium vind je Indië goddelijk, in het tweede dood-vervelend, in het derde wil je je hals afsnijden en in het vierde- pas je je aan.*”⁷⁸ Verveling en nutteloosheid werden gezien als onvermijdelijke gevolgen van het leven in de kolonie. Veel vrouwen probeerden zichzelf bezig te houden en stelden in de vragenbus vragen over de beste literatuur, of taalgidsen om zichzelf te kunnen ontwikkelen, vroegen om praktische tips voor het huishouden of voorbeelden voor handwerken.⁷⁹

Uit de analyse van de tijdschriften wordt duidelijk dat vrouwen moeite hadden met het vormgeven van hun leven in de kolonie. Ze hadden last van de restricties die aan het ‘vrouw-zijn’ verbonden waren, wat betekende dat zij niet tot zelden werden toegelaten tot de publieke ruimte. Toch vonden velen het ook moeilijk of niet gewenst om met de sociale gedragsnormen die aan gender verbonden waren te breken, zoals ook naar voren komt in de volgende paragraaf over mode en kleding.

2.2 Mode en kleding

In bijna alle tijdschriften werd aandacht besteed aan mode. Vooral de mode in Parijs werd uitvoerig besproken, maar in 1920 verschenen ook modevoorbeelden uit Amerika in het *Weekblad voor Indië*. Door het tropische klimaat in de kolonie was het voor Europese vrouwen niet mogelijk om de mode in Parijs te volgen, omdat deze te warm was. Toch begon in Nederlands-Indië de Europese mode vanaf de twintigste eeuw een steeds grotere rol te spelen. Wat werd als geschikte mode geacht in Nederlands-Indië? Wie bepaalde dat? En

⁷⁷ *Damesweekblad voor Indië* (1906): jaargang 1, nummer 1. *De Echo* (1899): jaargang 1, nummer 12. *De Echo* (1899): jaargang 1, nummer 2.

⁷⁸ *Weekblad voor Indië. Tevens damesweekblad voor Indië*. N.V. Soerabajasch Handelsblad en Drukkerijen: Soerabaja, 1911: jaargang 7, nummer 41.

⁷⁹ *De Echo* (1899): jaargang 1, nummer 1.

bestond er ook kritiek op deze modevoorschriften? De modeartikelen bieden een interessante casus om de sociale verschillen in gender, ras en klasse die bestonden in de kolonie bloot te leggen. Mode en kleding zijn sociale markers die belangrijk zijn in het creëren van een individuele- alsook een groepsidentiteit. Het lichaam gehuld in kleding kan daarom nooit als een blanco canvas behandeld worden.⁸⁰

Er werd in *De Echo* flink gediscussieerd over wat een goede vervanging kon zijn voor de warme mode uit Europa. Er werden alternatieve kledingstukken aangedragen door verschillende schrijfsters, zoals de Chinese, Japanse en inlandse dracht, maar dit stuitte vaak op veel weerstand van de andere lezeressen.⁸¹ De inlandse kledingstukken, de *kabaja* en *sarong*, werden als zeer comfortabel geacht, maar omdat deze kledingstukken ook door de Indonesische bevolking werd gedragen was er veel discussie over wanneer en of deze dracht geschikt was voor de Europese dames. Er was een grote angst onder de vrouwen om te *verindischen*.⁸² Het was daarom niet de bedoeling om de comfortabelere drachten van de andere beschavingen te allen tijde te dragen, zoals bijvoorbeeld mevrouw J. Kl. V. G. laat merken: “*bij ons vertrek 's morgens ging ik dan ook in andere kleding de benting, om op een stil plaatsje in de rimboe eerst deze tegen het zooveel gemakkelijker wandelpakje te verwisselen.*”⁸³

De kabaja en sarong werden vooral gezien als negligé, “*want hooger in rang dan négligé heeft zij het niet kunnen brengen*”.⁸⁴ Dat deze kledingstukken in de binnenlanden soms op officiële gelegenheden gedragen werden, was voor een Echo-schrijfster zeer onwenselijk, omdat de kabaja en de sarong “*toch altijd een beetje clandestien*” waren.⁸⁵ De dracht was geoorloofd voor de ochtend, maar moest daarna vervangen worden door een meer Europese dracht, hoewel dit volgens de schrijfster ook overdreven kon worden. In de steden waar het vroeger geoorloofd was om met de sarong en kabaja in de ochtend boodschappen te doen, was de dracht onder de dames nu geheel Europees: “*Sommige in een fluweelen of zijden soirée toilet met een hoed en voile, zeker om het toch vooral warm te hebben!*”⁸⁶

Vrouwen in Europa en de vrouwen die net waren aangekomen in de kolonie konden moeilijk wennen aan de Indische dracht van de sarong en kabaja:

⁸⁰ Locher- Scholten 2000: 122.

⁸¹ *De Echo* (1900): jaargang 1, nummer 44. *De Echo* (1900): jaargang 2, nummer 3.

⁸² Locher- Scholten 2000: 127-129.

⁸³ *De Echo* (1900): jaargang 2, nummer 3.

⁸⁴ *De Echo* (1899): jaargang 1, nummer 6.

⁸⁵ *De Echo* (1899): jaargang 1, nummer 6.

⁸⁶ *De Echo* (1899): jaargang 1, nummer 6.

Voor in huis worden *bébés* gewoonlijk alleen gedragen door jonge meisjes of vrouwtjes, die pas uit Europa zijn en nog niet goed wennen kunnen aan de Indische dracht namelijk de sarong en kabaja. Is men echter hiertoe overgegaan, dan wil men 's morgens liever geen andere kleeren meer aantrekken [...].⁸⁷

Voor deze vrouwen was de Europese *bébé*, een losse rok en een top, het ideale kledingstuk voor de ochtend, tot de Indiëgangers gewend raakten aan de sarong en kabaja en niets anders meer wensten, volgens de schrijfster.⁸⁸ De vrouwen in Europa vonden de Indische dracht allesbehalve netjes, zoals onder andere naar voren komt uit dit gesprek tussen twee vrouwen, waarvan er eentje binnenkort naar Nederlands-Indië zou vertrekken:

Mijne schoonzuster [...] had me eenige sarongs en kabaais gezonden om mij vooraf een idee te geven van de Indische dracht. Ik tuigde op mijne manier eens op en liet mijne directrice verzoeken toch eens te komen kijken hoe wij dames in Indië in huis meestal gekleed gingen. Doch daar hadt je de poppen aan 't dansen! Zoo ik me aan moord schuldig verklaard had, had 't gelaat van die miss B niet meer ontzetting kunnen uitdrukken. Ze bad en smeekte me als 't ware nooit tot zoo iets "shockings" over te gaan. Ze kon zich maar niet begrijpen hoe een fatsoenlijke vrouw zich zóo durfde vertoonen.⁸⁹

Een van de schrijfsters van *De Echo* wilde in het midden laten of de Europese vrouwen in de kolonie of in het vaderland het bij het rechte eind hadden met hun mening over de Indische kledingstukken. Ze benoemde dat het in Nederlands-Indië vooral draaide om hoe de kabaja en sarong er uit zagen en hoe deze werden gedragen, want dit kon het verschil maken tussen een beschaafde en onbeschaafde dracht:

[...] zeker is het dat het geheel aan de manier ligt waarop het gebruikt wordt, dat deze dracht hier in Indië al of niet indecent maakt. Men ziet soms dames kabaja's dragen, die nauwelijks over het middel reiken, gemaakt van zeer doorzichtig neteldoek en kant, en daaronder een laag uitgesneden onderlijfje, dat er brutaal doorheen kijkt en dat geknipt is op eene wijze dat het overal om de vormen spant. Dit staat werkelijk alles behalve gedistingeerd. Wordt de kabaja echter gedragen van niet al te doorzichtige stof en netjes afgewerkt, zoodat het niet spant en ook geen

⁸⁷ *De Echo* (1900): jaargang 2, nummer 7.

⁸⁸ *De Echo* (1899): jaargang 1, nummer 6.

⁸⁹ *De Echo* (1899): jaargang 1, nummer 10.

zoutzak is, dan zal niemand er op aan te merken hebben; het staat dan netjes en flatteert de meeste onzer.⁹⁰

Naast de informatie over de juiste manieren om de kabaja en sarong te dragen, stelden de Europese vrouwen regels op hoe en wanneer de kabaja en sarong gedragen konden worden. Op deze manier konden zij zich comfortabel kleden, maar tevens hun machtspositie als Europese vrouw bewaken.⁹¹ Wanneer een Europese vrouw de sarong en kabaja na de ochtend droeg, of in de ochtend droeg terwijl zij veel vrije tijd had gehad om zich om te kleden, werd dit gezien als onbeschaafde etiquette.⁹²

De sarongs en kabaja's verschilden enorm in prijs: *“Men kan in de verschillende sarongs eene groote luxe ten toon spreiden en zoo 'n eenvoudig lapje vertegenwoordigt meermalen een grooter kapitaal dan een Europeesche vrouw vermoeden zou.”*⁹³ Kleding in de kolonie was een belangrijk middel om een hiërarchische structuur in stand te houden, zowel tussen de Europese vrouwen, tussen man en vrouw alsook tussen de Europese vrouw en de inlandse bevolking. De kleding van de Europese vrouw was afhankelijk van de positie van haar man. Het werd niet geapprecieerd wanneer vrouwen zich in dure japonnen hulden, terwijl hun man slechts een simpele baan had:

Heeft men als vrouw eene japon aan die wat netter is als die van de vrouw van den chef, dan wordt al heel gauw aan het verstand gebracht dat dat niet te pas komt; als dame is men geen persoonlijkheid, men is de vrouw van die of die, is die persoon nu hooggeplaatst, dan wordt men naar de oogen gezien en gevleid, is die persoon laag geplaatst dan is men ook niets, rang is hier alles, ontwikkeling, afkomst is alles bijzaak; ik heb in Indië heeren gekend die durfden beweren dat “eene ontwikkelde vrouw in Indië” eene onmogelijkheid is.⁹⁴

In 1912 wordt in het Weekblad van Indië benoemd dat er sprake is van een sterke modernisering in Nederlands-Indië, waardoor luxe goederen onder alle lagen van de Europese bevolking in de kolonie toegankelijk werden. Het werd steeds lastiger voor vrouwen om zich

⁹⁰ *De Echo* (1899): jaargang 1, nummer 6.

⁹¹ *De Echo* (1900): jaargang 2, nummer 7: In dit nummer wordt besproken dat de Javaanse vrouwen altijd in sarong en kabaja gekleed gaan, maar dat deze kleding voor Europese dames alleen in de ochtend is toegestaan.

⁹² *De Echo* (1899): jaargang 1, nummer 9: “Waarlijk, jonge meisjes die tijd hebben om in de morgenuren romannetjes te lezen, hebben ook den tijd zich behoorlijk te kleeden. Heeft men daarentegen werk te verrichten en vindt een onverwachten bezoeker u in sarong en kabaja te midden van den arbeid, dan zal niemand uwe kleeding ongepast vinden. Ga dan gerust opstaan al zijt gij in negligé en sta den bezoeker beleefd te woord.”

⁹³ *De Echo* (1899): jaargang 1, nummer 6.

⁹⁴ *De Echo* (1900): jaargang 1, nummer 35.

via kleding te onderscheiden van de andere vrouwen. Er ontstond zo een meer heterogene Europese groep vrouwen:

Niet alleen ziet men dezen drang naar kostbare kleding in de meer gegoede standen, maar de vrouwen uit lagere klassen doen er even hard aan mee. Dienstboden besteden veelal haar geheele inkomen aan haar kleding en zijn soms niet van de dames te onderscheiden.⁹⁵

De dracht van de Europese dames werd onder andere bepaald door klasse en gender. Je moest je kleden naar de rang van je man. Daarnaast speelde ook ras een belangrijke factor in de bepaling van gewenste kleding in de kolonie. De Europese vrouwen wilden een duidelijke scheidslijn trekken tussen henzelf en de inlandse bevolking.

Waar het voor Europese vrouwen was toegestaan om zich op gezette tijden te hullen in inlandse kledij, ontstond er veel tumult in de tijdschriften wanneer andere ‘rassen’ zich hulden in Europese kleding. In het *Damesweekblad voor Indië* vertelde een vrouw dat ze enkele Japanse dames in Europese kleding zag rondlopen wat volgens haar “een belachelijken indruk maakte”.⁹⁶ Bhabha noemt het fenomeen van de gekoloniseerde bevolking die zich gedroeg als Europees *mimicry*. De kolonisator hielp met de uplifting van de Ander door ze Europese normen en waarden aan te leren, maar daarbij was het van belang dat er een verschil bleef bestaan om de machtsverhoudingen in stand te houden, wat hij beschrijft als “not quite/not white”.⁹⁷ Het dragen van Europese kleding door Indonesische vrouwen werd in sommige gevallen wel geaccepteerd, namelijk wanneer zij in het gezelschap waren van een Europese man of zelf half Europees waren. In Nederland maakte een schrijfster kennis met een Javaanse vrouw gehuld in Europese kleding:

Het is al heel eigenaardig, een lid van de weinig geëmancipeerde Javaansche vrouwelijke sekse aan te treffen hier, in Holland, in keurige Europeesche kledij: lange, zwarte mantel, waaronder uithing Liberty-groene Robe; op den blauw-zwartten kondé, waarin een groote, bruine strik, stond een up-to-date, heel omvangrijke zwarte hoed, met groote witte veeren.⁹⁸

⁹⁵ *Weekblad voor Indië* (1912): jaargang 9, nummer 28. Het citaat roept ook vragen op. De schrijfster brengt het nieuws objectief, zonder de hiermee gepaarde consequenties te benoemen. Wat betekende het dat de lagere klasse in dezelfde kleding rondliep als de hogere klasse? Had dit invloed op de klasseverschillen tussen vrouwen in Nederlands-Indië?

⁹⁶ *Damesweekblad voor Indië* (1907): jaargang 2, nummer 6.

⁹⁷ Bhabha, H.K. ‘Of Mimicry and Man: The Ambivalence of Colonial Discourse.’ *Discipleship: A special Issue on Psychoanalysis*, Vol. 28 (1984): 132-133.

⁹⁸ *Damesweekblad voor Indië* (1910): jaargang 4, nummer 47.

Hoewel de schrijfster het eigenaardig vindt, keurt zij de Europese dracht van de Javaanse vrouw niet af.

Naast dat kleding werd gebruikt om onderscheid te maken in gender, ras en klasse, was ‘je man plezieren’ een belangrijke reden voor de Europese vrouwen om zich goed te kleden. De schrijfster van onderstaand citaat uit het artikel “Oordeel van “Toetie” over de mannen” dacht hier anders over:

Zij [mannen] verzekeren dat de vrouwen zich niet altijd in sarong en kabaja moeten kleeden en dat een japon veel netter staat, maar als de rekening van Speijbroek [?] of Meijboom komt, zien ze zoo zwart als nachtuilen in donker. Ze zeggen dat dus maar alleen voor andere vrouwen dan hun eigen, en die bewonderen ze ook genoeg als ze mooi gekleed zijn.⁹⁹

Toetie beweerde op een sarcastische toon dat de man eigenlijk niets voorstelde. De schrijfster kreeg enorm veel kritiek op het stuk. Lupina reageerde bijvoorbeeld: “*Heeft een man niet alle recht zijne vrouw netjes te zien, en verliezen de jonge vrouwtjes het niet al te dikwijls uit het oog, dat haar man er recht op heeft?*”¹⁰⁰ Dit was een mening die door vele vrouwen werd gedeeld, zowel in *De Echo*, alsook het *Damesweekblad voor Indië*.

In het eerste nummer van het schrijft Mouny, schrijfster van de modestukjes, over ondergoed. Ze vond dat vrouwen meer aandacht moeten besteden aan mooi ondergoed. Ze stelde dat de vanzelfsprekendheid van een net huishouden en een mooi ingericht huis ook gold voor het ondergoed van de vrouw. Dit was voor het genoegen van de echtgenoot. Mouny vond het een vrouwelijke plicht om aantrekkelijk te zijn voor de man: “*Uwe echtgenoot heeft het recht om iets moois te zien.*”¹⁰¹ In een ander artikel werd ook de nadruk gelegd op het feit dat het vrouwelijk lichaam diende voor mannelijk plezier. Schrijfster M.E.R. pleitte voor esthetische zelfopvoeding. Hierbij had ze minder aandacht voor kleding, maar draaide het om de gracieuze en esthetische bewegingen van de vrouw die er zo natuurlijk mogelijk uit moesten zien. Vrouwen moesten volgens haar “*jeugdig, fris en vrolijk overkomen om de mannen te blijven boeien*”.¹⁰²

⁹⁹ *De Echo* (1899): jaargang 1, nummer 5.

¹⁰⁰ *De Echo* (1899): jaargang 1, nummer 7.

¹⁰¹ *Damesweekblad voor Indië* (1906): jaargang 1, nummer 1.

¹⁰² *Weekblad voor Indië* (1911): jaargang 7, nummer 41.

Kleding speelde ook een rol in de begrenzing van gender. De man en vrouw hadden beiden hun eigen kledingstijlen en een vermenging hiervan werd gezien als gevaar, zoals naar voren komt in een artikel van een man die schrijft over de gevolgen van vrouwenemancipatie:

Ook moet de emancipatie geen aanleiding geven tot andere, in geenerlei betrekking staande gevolgen, zooals eene geleidelijke verandering der vrouwenkleeding, meer overeenkomstig met die van den man, welke verandering ik meen te mogen betitelen met een zeer ongewenschte buitensporigheid.¹⁰³

Hoewel veel vrouwen meegingen in de begrenzing van gender door middel van kleding en zij vonden dat hun mannen het recht hadden om hun vrouw mooi voor de dag te zien komen, waren schrijfsters ook kritisch op de ‘belachelijke’ modevoorschriften die gezondheidsrisico’s met zich mee brachten. Schrijfster M.S-S. bejubelde de mens die nog niet onder invloed stond van de beschaving in het *Damesweekblad voor Indië*. De moderne beschaving schreef volgens haar modetrends voor die ongezond waren voor de vrouw. De schrijfster van het artikel citeert een Amerikaanse arts:

Zien wij tegenwoordig eens rond, hoe belachelijk zijn wij eigenlijk: een vrouw zoo gekleed, dat zij niet kan bukken en haar armen nauwelijks kan opheffen, een hoed torsende veel te groot en te zwaar voor de arme hersenen.¹⁰⁴

Naast de hoed, die rond 1908 in de mode raakte, werd er ook al eerder felle kritiek geleverd op andere kledingstukken. In *De Echo* werd om de paar weken een artikel gewijd aan de gezondheidsgevolgen van de onnatuurlijke mode, waar vooral het korset het moest ontgelden. Ter Horst-de Boer wees haar lezeressen vaak op de gezondheidsrisico’s van het kledingstuk: het zorgde voor een slechte ademhaling, een slechte bloedsomloop en een vergroting van de kans op bleekzucht (bloedarmoede).¹⁰⁵ De vraag blijft wel in hoeverre deze kritiek navolging kreeg in de praktijk. In de bestudeerde jaargangen van *De Echo* en het *Damesweekblad voor Indië* blijft het een terugkerend thema, waardoor verondersteld kan worden dat veel vrouwen het korset bleven dragen. Voor de dames uit de kolonie was dit waarschijnlijk een belangrijk Europees kledingstuk, waar zij aan vast wilden houden.

¹⁰³ *De Echo* (1901): jaargang 2, nummer 14.

¹⁰⁴ *Damesweekblad voor Indië* (1910): jaargang 4, nummer 47.

¹⁰⁵ *De Echo* (1900): jaargang 2, nummer 4.

Er werd door de vrouwelijke schrijfsters continu gezocht naar een balans tussen comfortabele edoch beschaafde kleding:

Nu ook hiervan wordt ingezien [de gezondheidsrisico's van kleding] dat daarin noodzakelijk verbetering dient te komen, zou het misschien goed zijn indien velen hare meening in dit blad te kennen geven, welke kleeding een ieder voor zich meent te zijn: de meest praktische, de minst schadelijke voor de gezondheid en tevens bevallig en élegant.¹⁰⁶

Klasse, gender en ras speelden gelijktijdig een rol in de bepaling van de kledingvoorschriften voor Europese vrouwen uit de kolonie. Hun kleding representeerde machtsverhoudingen. Ze stelden zich met hun kleding boven de inlandse bevolking, door de kabaja en de sarong alleen op gezette tijden te dragen en om zich vervolgens in de meer beschaafde Europese dracht te tonen. De Europese dracht werd ook gedragen door belangrijke Indonesiërs, maar dit werd in de tijdschriften gezien als een mislukte poging om 'wit' te lijken. Vrouwen hadden uiteindelijk weinig te zeggen over hun kledingkeuzes, dit werd bepaald door de positie van de man waar zij 'toe behoorde'. Kleding moest daarnaast zorgen voor de begrenzing van gender. Onder invloed van deze sociale factoren waren comfort en elegantie moeilijk te verenigen begrippen in Nederlands-Indië en 'kozen' vele vrouwen voor de laatste optie, waarin de koloniale identiteit belangrijker werd geacht dan de gezondheid van de vrouw zelf. De discussie of vrouwen het koloniale discours moesten volgen in de representatie van henzelf werd ook groot gevoerd in artikelen over de 'juiste' emancipatie van de vrouw. Dit wordt onderzocht in de volgende paragraaf.

2.3. Emancipatie van de Europese vrouw in de kolonie

Uit de analyse van beide tijdschriften komt naar voren dat *De Echo* progressiever optrad in de discussie rondom de emancipatie van de vrouw, dan het *Damesweekblad voor Indië*. In *De Echo* werd veel waarde gehecht aan de representatie van de Europese vrouw in de kolonie, blijktend uit het grote aantal artikelen die werden geschreven over de emancipatie van de vrouw.¹⁰⁷ Het waren vooruitstrevende gedachtes die veelal geen navolging genoten onder de lezeressen. Het grootste deel van de vrouwen in de kolonie lazen deze bladen zelfs niet en bleven bij voorbaat vastzitten in de constructie van het 'vrouw-zijn' die al eeuwenlang

¹⁰⁶ *De Echo* (1900): jaargang 1, nummer 44.

¹⁰⁷ *De Echo* (1901): jaargang 2, nummer 14: "Ik wil nog eens een cent in het zakje werpen, waar de emancipatie voor vrouwen de hoofdschotel bevat van menig artikel in Hollandsche en Indische tijdschriften, voornamelijk damesbladen."

bestond. Desalniettemin is het van belang om dit gedachtegoed te analyseren om aan te tonen dat er wel degelijk ‘baanbreeksters’ bestonden in de kolonie, die opkwamen voor de rechten van de vrouw en om daarnaast het verschil in mening over de juiste representatie van deze ‘nieuwe vrouw’ bloot te leggen.

2.3.1 Genderpatronen

Van de geboorte af aan zorgen we vooral den noodigen nadruk te leggen op het feit dat “hij een jongen” en “zij een meisje” is. In kleeding, wijze van opvoeding, speelgoed, lectuur, streven we er naar haar binnen een bepaalde omheining te houden; voor dat ze mensch mag wezen, moet ze vrouw zijn.¹⁰⁸

Dit citaat uit een *Echo* uit 1901 was een vooruitstrevende gedachte en zeker niet het heersende gedachtegoed over genderpatronen in de kolonie. Er werd in het tijdschrift vaak geschreven dat de man het sterkere geslacht was. De vrouwen mochten zich wel ontwikkelen, maar moesten onthouden dat de man altijd hoger stond.¹⁰⁹ Mannen, en tevens vrouwen, in de kolonie voelden zich aangevallen door de dames die zich bezighielden met de emancipatie van de vrouw. Een man schrijft: “*Laat ook in de emancipatie de vrouw een vrouw en de man haar meerdere blijven.*”¹¹⁰ De angst dat de verhouding tussen man en vrouw veranderde uitte zich in pogingen van de man om de karaktereigenschappen tussen beiden op een natuurlijke wijze vorm te geven, zoals onder andere deze man beschrijft: “*Dr. W.F. keurt den vrouwenstrijd af, omdat een redeneerende, critiseerende en argumenteerende vrouw afbreuk doet aan hare aantrekkelijkheid, bestaande in het “zich laten leiden door intuïtieve gevoelens”.*”¹¹¹ Vrouwen werden gekenmerkt door hun intuïtieve gevoelens en rede en daar hoorden kritiek en argumentatie niet bij volgens de schrijver. In een artikel over de bespreking van het burgerlijk wetboek werden vrouwen aangeduid als grote kinderen, die het geld van hun mannen zo snel mogelijk wilden uitgeven. Er werd vrouwen een ‘*instinctmatige sluwheid en een onverdelgbare drang tot liegen*’ verweten.¹¹² Het zijn eigenschappen en karaktertrekken die ook werden toegedicht aan de inlandse bevolking, wat in het volgende hoofdstuk naar voren komt, en kan daarom gezien worden als een vorm van *othering*. Mannen

¹⁰⁸ *De Echo* (1901): jaargang 2, nummer 29.

¹⁰⁹ *De Echo* (1900): jaargang 1, nummer 34. *De Echo* (1901): jaargang 2, nummer 15. *De Echo* (1901): jaargang 2, nummer 34.

¹¹⁰ *De Echo* (1900): jaargang 2, nummer 4.

¹¹¹ *De Echo* (1900): jaargang 1, nummer 40.

¹¹² *De Echo* (1901): jaargang 2, nummer 43.

onderdrukten de Europese vrouwen door ze te kenmerken als ‘de Ander’ en beschouwden ze daarmee als een lagere stand van de beschaving. Een schrijfster in *De Echo* verwijt deze zienswijze, omdat zij vindt dat zij qua klasse en beschaving hoger staat dan menig man: “*Gezult toch niet willen beweren dat de eerste de beste onbeschaafde, ook moreel laagstaande man, de meerdere is van eene ontwikkelde, rein en goed handelende vrouw, alleen omdat hij tot het mannelijk geslacht behoort?*”¹¹³ Gender, ras en klasse speelden dus gelijktijdig een rol in de vorming van de Europese vrouw.

Stefanotes pleit voor een omkering van de verhoudingen tussen man en vrouw, om de mannen te laten voelen in wat voor positie zij de vrouw al die jaren gedrukt hebben:

Maar al gebeurde dit nu al eens [achterstelling van de man]; al werd een tijd lang de man achteruitgesteld, mogelijk omdat de beste weg om te volgen niet zoo spoedig gevonden werd, zou dit dan ook niet zijn nut kunnen hebben? [...] Om tot een juist begrip te komen van een toestand is het allerbeste zelf eens in dien toestand geplaatst te worden. En waar nu de vrouw zoo ontzettend langen tijd achteruitgesteld is geweest zou 't een goede leerschool zijn voor hen die de achteruitstelling der vrouw gewild, tot stand gebracht en blijvend gehouden hebben, al het bittere, wreede en onbillijke van zoo een toestand te leeren kennen door daarin geplaatst te zijn.¹¹⁴

De traditionele genderverhoudingen werden aan het begin van de twintigste eeuw steeds vaker bevraagd. Ten eerste werd er kritisch gekeken naar de vroegere wetenschappelijke studies die het intellectuele verschil tussen man en vrouw vaststelden. Stefanotes gaf in 1900 aan dat onderzoek had uitgewezen dat de hersenen van de man zwaarder wogen dan die van de vrouw, maar dat dit niet betekende dat de intellectuele eigenschappen daarmee inferieur waren aan die van de man. Ze geloofde daarom dat in de verre toekomst de machtsverschillen tussen man en vrouw zouden verdwijnen.¹¹⁵ In 1908 werd in het *Damesweekblad voor Indië* ook de vraag gesteld of er een intellectueel verschil tussen man en vrouw bestond. De schrijfster J.H.B.S. was van mening dat er geen bewijs voor deze bewering was. Ze beweerde dat Darwin ongelijk had met de these die stelde dat mannen hoger staan dan vrouwen, omdat vrouwen veel minder kansen hadden gekregen op ontwikkeling dan mannen.¹¹⁶

Daarnaast bekritiseerden de vrouwen de zogenaamde natuurlijke verhoudingen

¹¹³ *De Echo* (1901): jaargang 2, nummer 17.

¹¹⁴ *De Echo* (1901): jaargang 2, nummer 18.

¹¹⁵ *De Echo* (1900): jaargang 1, nummer 15.

¹¹⁶ *Damesweekblad voor Indië* (1908): jaargang 2, nummer 30.

tussen man en vrouw in de kolonie die tot uiting kwamen in de scheiding van de private en publieke ruimte:

“De vrouw moet vrouw blijven, in smaak en bezigheden, en mag niet streven naar den werkring en den arbeid van den man”, is den vrouwen zo dikwijls voorgehouden, dat zij het waarlijk wel droomen kunnen. Met dien arbeid wordt natuurlijk bedoeld, wat de mannen eeuwenlang als hun eigen, onvervreemdbaar eigendom beschouwd hebben: alles wat gaat buiten de huishouding en de verzorging der kinderen. Dat mannen het speciaal gebied der vrouw, de keuken, betreden hebben, dat zij dameskleederen vervaardigen, en andere dingen doen, die, wel beschouwd “vrouwenwerk” zijn, komt er schijnbaar minder op aan!¹¹⁷

Ter Horst-de Boer gaf kritiek op de scheiding tussen de private ruimte van de vrouw en de publieke ruimte van de man. Waar de vrouw zich moest houden aan de grenzen die voor haar aan de ruimtes gesteld waren, mochten mannen deze begrenzings overschrijden wanneer zij wilden. Deze restricties gebaseerd op het verschil in gender waren niet acceptabel volgens de schrijfster. Haar streven was dat man en vrouw beiden in de publieke ruimte konden werken. Door de ethische politiek werd het rond de twintigste eeuw langzamerhand toegestaan voor vrouwen om te werken buiten de private omgeving. Toch hielden binnen de werkzaamheden van de publieke ruimte genderpatronen stand, zoals een schrijfster in *De Echo* vertelde:

Letten we maar eens op hoe bij de meeste menschen [...] als axioma vaststaat het denkbeeld dat de vrouw slechts zeer speciale betrekkingen mag waarnemen, die allen binnen een heel eng kringetje vallen. Hoe het nog steeds als zeer zonderling, ja als ongepast wordt beschouwd als ze het waagt een stapje te doen buiten dat haar toegewezen kringetje.¹¹⁸

In de rubriek *Betrekkinggids* in het *Damesweekblad voor Indië* valt op dat Europese vrouwen zich, met een uitzondering daargelaten, aanboden of werden gevraagd voor huishoudelijke taken en als kinderjuffrouw.¹¹⁹ Toch zag een schrijfster van *De Echo* een positieve verandering vergeleken met voorgaande jaren voor de vrouwen werkzaam in de publieke ruimte. Ze benoemde dat vrouwen in capaciteit niet onderdeden voor de man en dat vrouwen

¹¹⁷ *De Echo* (1901): jaargang 2, nummer 23.

¹¹⁸ *De Echo* (1901): jaargang 2, nummer 29.

¹¹⁹ *Damesweekblad voor Indië* (1906): jaargang 1, nummer 1. *Damesweekblad voor Indië* (1907): jaargang 2, nummer 6. *Damesweekblad voor Indië* (1908): jaargang 2, nummer 30. *Damesweekblad voor Indië* (1910): jaargang 4, nummer 47.

inmiddels werkzaam waren in winkels, als telefoonjuffrouw, als beambte bij de post, bij de bank en als apotheker. Dit was vroeger niet denkbaar:

Als in “tempo doeloe” een jong meisje, in ’t bezit van een diploma bij een apotheker kwam om eene betrekking te vragen, zou hij haar met open mond verbaasd hebben aangestaard, als kwam daar niet eene aardige jonge dame, maar een nijlpaard zijn winkel binnengestapt om voor een dubbeltje lippenpomme te koopen.¹²⁰

Steeds meer Europese vrouwen die in de tijdschriften schreven, waren het niet eens met de positie die zij toebedeeld hadden gekregen ten opzichte van de Europese man. Maar over het vormen van de ‘nieuwe vrouw’ ontstonden veel meningsverschillen.

2.3.2 De ‘nieuwe vrouw’

Zoals eerder al naar voren kwam, was de intentie van beide tijdschriften om Europese vrouwen in de kolonie bijeen te brengen. ‘In vereniging schuilt kracht’ hamerde redactrice Ter Horst-de Boer meermaals, maar de schrijfsters hadden uiteenlopende meningen over de emancipatie van de Europese vrouw in de kolonie. Er ontstond een verhit debat over wat de ‘nieuwe vrouw’ of de ‘goede feminist’ moest voorstellen.

Ten eerste waren er vrouwen die de strijd voor vrouwenemancipatie te ver vonden gaan: “*Dat de émancipatie vele vrouwen te ver voerde in haar zucht naar vrijheid en onafhankelijkheid, is helaas waar.*”¹²¹ Deze vrouwen wilden niet teveel afstand doen van de positie van de vrouw zoals deze al eeuwenlang vast stond. Volkomen gelijkstelling aan de man werd door vele vrouwen afkeurend beoordeeld.¹²² Feministen werden bekritiseerd op hun ‘mannelijke’ kleding en gedrag.¹²³ Ook in het *Damesweekblad* lazen we deze kritiek op de radicale feministen al, waar Van Geuns en Ter Horst-de Boer zich keerden tegen de overdrijving van de vrouwenzaak.

Daartegenover stonden de radicalere feministen die tegen de vrouwen ageerden die volgens hen te weinig deden aan de emancipatie van de vrouw. Deze ‘baanbreeksters’ ergerden zich aan de vrouwen die genoeg namen met de vastgeroeste genderpatronen. In het artikel ‘Wie niet vóór mij is, is tegen mij’, van Kadja’s hand, werden drie typen vrouwen omschreven die zich niet druk maakten om vrouwenemancipatie: de *indolenten*, de

¹²⁰ *De Echo* (1900): jaargang 1, nummer 32.

¹²¹ *De Echo* (1901): jaargang 3, nummer 7.

¹²² *De Echo* (1900): jaargang 1, nummer 32.

¹²³ *De Echo* (1900): jaargang 1, nummer 42.

onverschilligen en de *zelfgenoegzamen*. De eerste categorie werd gekenmerkt door luiheid, de vrouwen die hun brein niet in beweging wilden stellen en het leven wel prima vonden zoals het was. De tweede categorie had geen gevoel en sympathie voor haar naasten en droeg de vrouwenzaak daarom geen warm hart toe. De derde categorie werd beschouwd als de ergste; het waren egoïstische vrouwen die alleen volgens de 'ik' konden denken en daarmee andere meningen, inzichten en opvattingen in de weg stonden.¹²⁴ Vrouwen die zich hard maakten voor de emancipatie waren duidelijk teleurgesteld in de vrouwen in de kolonie die zich hier niet in wilden mengen. Een consensus konden de Europese vrouwen in de kolonie moeilijk bereiken. Hoe moest de nieuwe Europese vrouw gerepresenteerd worden? En hoe kon dit in de praktijk worden gebracht?

De grootste angst voor veel vrouwen, zoals ook naar voren kwam in de vorige paragraaf, was dat door de emancipatiestrijd het 'vrouwelijke' van de vrouw verloren zou gaan.¹²⁵ Het vrouwelijke werd door veel schrijfsters vertaald in bepaalde eigenschappen die bij het vrouw-zijn hoorde. Zelfbeheersing was een belangrijke eigenschap van de vrouw en nodig om andere ongewenste gevoelens te onderdrukken, zoals Ter Horst-de Boer benadrukte:

Is het onze neiging humeurig te zijn, of driftig of scherp, laat ons dan trachten hierover baas te blijven en door eigen voorbeeld doen beseffen, dat zich zelf te beheerschen ons heerscheres maakt over onze omgeving.¹²⁶

Daarnaast moest een vrouw lief, beleefd, beschaafd, geduldig, blijmoedig en opofferend in liefde en toewijding zijn. Alleen in het bezit van deze eigenschappen kon de vrouw een warm thuis bieden, en een goede vrouw en moeder zijn.¹²⁷

De vrouw in haar rol als echtgenote, moeder en huisvrouw waren altijd haar voornaamste taken geweest en dit mocht niet in gevaar worden gebracht door emancipatie. Er werd bijvoorbeeld geschreven:

Ja als de vrouw zich met de schrijverij ophoudt heeft ze natuurlijk geen tijd voor de huishouding. Maar ik zou in Uw geval er toch om denken dat op die manier de boel in het honder loopt.¹²⁸

¹²⁴ *De Echo* (1899): jaargang 1, nummer 5.

¹²⁵ *De Echo* (1899): jaargang 1, nummer 12.

¹²⁶ *De Echo* (1899): jaargang 1, nummer 6.

¹²⁷ *De Echo* (1899): jaargang 1, nummer 9.

Het huwelijk en het zijn van een goede echtgenote speelde ook een belangrijke rol. Voor veel schrijfsters bleef het huwelijk de hoogste bestemming van de vrouw, maar werd zij wel gedreven om vrij te zijn binnen het huwelijk: “Zij [geëmancipeerde vrouw] zal het [het huwelijk] veel minder als een alledaagsch geval beschouwen als thans nog zooveel voor wie het huwelijk slechts een broodwinning is, een bestaan.”¹²⁹ Als een vrouw niet vrij was in haar huwelijk, zo werd gesuggereerd, dan was het huwelijk enkel gebaseerd op seksuele driften en de macht van de man. Het huwelijk zou dan verworden tot een instelling en niet tot levensgeluk, waar het om zou moeten draaien.¹³⁰ Ook Kadja was voor het huwelijk, waarin de vrouw zich vrijelijk kon ontwikkelen: “Welke waarborgen tot geluk bieden huwelijken aan, gesloten uit nooddrang, om geborgen te wezen voor de toekomst, huwelijken waarbij gelijkheid van karakter en gevoelens geheel ontbreken?”¹³¹

In de eerste plaats moest de Europese vrouw dus een gelukkige echtgenote en moeder zijn. Vanuit daar was het voor veel schrijfsters geen probleem om zich bezig te houden met haar eigen ontwikkeling: “Indien ze ontwikkeld is en toch vrouwelijk bleef, zullen haar man en kinderen er niet des te gelukkiger om zijn?”¹³² In de vroege edities van het *Damesweekblad voor Indië* komt deze visie op hoe de ‘nieuwe vrouw’ in de kolonie er uit moest zien ook naar voren. Er werd gepleit voor vrijheid van de vrouw, maar alleen op de gebieden die de vrouw toebehoorde. Ze werd aangemoedigd om educatie te genieten, maar wel om er ‘vrouwelijke’ beroepen mee uit te oefenen. De vrouw moest vooral vrouw blijven, zoals een schrijfster zegt over George Sand (1804-1876), een Franse schrijfster en feminist:

Zij was feministe in den goeden zin van het woord. Zij was niet als zoovele moderne vrouwen, die in den man steeds den vijand of den tyran zien, die gelijkstelling vragen in rechten, maatschappelijke zoowel als moreele, zonder rekening te houden met de oppermachtige wetten der natuur. Zij eischte voor de vrouwen geen politieke rechten, maar een betere opvoeding, die ten goede zou komen aan de ontwikkeling van h aar en van het komend geslacht; meer recht in het huwelijk, meer waarborgen

¹²⁸ *De Echo* (1900): jaargang 1, nummer 43.

¹²⁹ *De Echo* (1900): jaargang 1, nummer 39.

¹³⁰ *Damesweekblad voor Indië* (1906): jaargang 1, nummer 1.

Komt ook naar voren in *De Echo* (1900): jaargang 2, nummer 17: “De geemancipeerde zal het veel minder als een alledaagsch geval beschouwen als thans nog zooveel voor wie het huwelijk slechts een broodwinning is, een bestaan”

¹³¹ *De Echo* (1899): jaargang 1, nummer 3.

¹³² *De Echo* (1901): jaargang 3, nummer 7.

voor een op ware kennis gegronde echtvereniging. Dat Sand vóór alles wenschte, dat de vrouw waarlijk vrouw bleef en niet in een man-vrouw ontaardde.¹³³

Ook Kadja probeerde uit te leggen wat volgens haar de goede omschrijving van vrouwenemancipatie is: “*Emancipatie in den goeden zin des woords beteekent: vooruitstreven, meêgaan met de eersten des tijds, aanspraak maken niet op de rechten van den man maar op die van de vrouw als mensch.*”¹³⁴

Maar niet alle schrijfsters waren het eens met het idee dat een traditionele rolverdeling tussen man en vrouw noodzakelijk was in de koloniale samenleving. Zo wordt gezegd:

[...] eerst de man, dan de vrouw. Waarom niet de meest geschikte? Vraagt de nieuwe tijd; waarom mag de vrouw niet haar gaven ontwikkelen, waarom niet haar arbeidskracht aanwenden, waarom moet ze blijven afwachten, wanneer er geen plaats meer te verkrijgen is in de enkele betrekkingen waaraan men haar welwillend toestaan deel te nemen; waarom mag zij niet naar anderen werkring omzien?¹³⁵

Vrouwen werden door twee schrijfsters aangemoedigd om naar economische onafhankelijkheid te streven, waardoor de liefde van de vrouw niet meer als ruilmiddel hoefde te gelden voor de betaling in onderhoud door de man.¹³⁶ Meerdere schrijfsters beweerden dat een economisch onafhankelijke vrouw geenszins een slechte moeder of echtgenoot hoefde te zijn; zij kon juist haar menselijke eigenschappen inzetten voor grotere maatschappelijke doeleinden.¹³⁷ Dit vertaalde zich vooral in het professionaliseren van het moederschap. Het zorgen voor minder bevoorrechte lotgenoten in de kolonie werd de belangrijkste taak van de ‘nieuwe vrouw’.¹³⁸ De ontwikkelde vrouw met haar vrouwelijke en moederlijke eigenschappen, zoals begrip, tederheid, moederlijkheid, liefde en steun moesten voor de minderbedeelden in de kolonie zorgen.¹³⁹ De ontwikkelde Europese vrouwen werden dus als onderdeel gezien van de familieretoriek die een belangrijk onderdeel was van de ethische politiek. Stefanotes zegt:

¹³³ *Damesweekblad voor Indië* (1906): jaargang 1, nummer 1.

¹³⁴ *De Echo* (1899): jaargang 1, nummer 3.

¹³⁵ *De Echo* (1901): jaargang 2, nummer 17.

¹³⁶ *De Echo* (1901): jaargang 2, nummer 46.

¹³⁷ *De Echo* (1901): jaargang 2, nummer 23.

¹³⁸ *De Echo* (1900): jaargang 2, nummer 9.

¹³⁹ *De Echo* (1901): jaargang 2, nummer 49.

Mogelijk zullen langzamerhand vele vrouwen zich geroepen gevoelen om die beweging, die in Europa reeds zoo eene groote uitgebreidheid heeft verkregen ook in Indië het welkom toe te roepen, voor zoover zij het hooge doel beoogt: de onwetenden meer weten, de verdrukten meer vrijheid, de onbeschaafden meer reinheid toe te brengen.¹⁴⁰

Het was vooral Stefanotes die zich hard maakte voor de ontwikkeling van vrouwen en gedesillusionneerd raakte van wat de praktijk van vrouwenemancipatie in de kolonie voortbracht: *“Er gaat zoo ontzettend veel tijd verloren [...] met al dat heen en weer geschrijf. Onderwijl wordt er veel papier verknoeid, maar in werkelijkheid niets gedaan.”*¹⁴¹ Ze wilde heel graag een vrouwenbond oprichten in Nederlands-Indië. Al in een van de eerste edities van *De Echo* wordt door Mevrouw Boerveldt-Haver gepleit voor de oprichting van een vrouwenbond in de kolonie. De bestaande Indische vrouwenbond, een afdeling van de ‘Nederlandschen Vrouwenbond’, werd niet als afdoende beschouwd voor de vereniging van alle vrouwen in de kolonie, omdat deze bond een godsdienstige inslag had.¹⁴² Stefanotes en Boerveldt-Haver benaderden de oprichtster van de bond met de vraag of het godsdienstige motief weggelaten kon worden, zodat alle vrouwen uit de kolonie zich konden verenigen in de bond. Dit verzoek werd negatief beantwoord, omdat de oprichtster geen afstand wilde doen van het godsdienstige beginsel. Daarom pleitten de twee dames voor de oprichting van een neutrale bond:

[...] eene vereeniging waarvan de leden onderling vertrouwen hebben in het welslagen van elkanders werk, afgescheiden of dit geschiedt door menschen die in gemeenschap leven met God dan wel door menschen, die alleen gedreven worden door den heiligen en ernstigen wil nuttig te zijn voor hunne naasten.¹⁴³

Deze bond moest voor alle vrouwen, van alle rangen en klassen, zijn. Wel waren er meer verplichtingen voor vrouwen uit de hogere klasse en middenklasse, dan de lagere klasse.¹⁴⁴

Een maand na de oproep tot de oprichting van een neutrale vrouwenbond in de kolonie schreef Stefanotes over de tegenslag die zij ervoer bij de weinige animo voor de vrouwenbond in de kolonie. *“Laten de ellende en de immoraliteit die rondom ons worden geleden en*

¹⁴⁰ *De Echo* (1900): jaargang 1, nummer 27.

¹⁴¹ *De Echo* (1901): jaargang 2, nummer 36.

¹⁴² *De Echo* (1900): jaargang 1, nummer 23.

¹⁴³ *De Echo* (1900): jaargang 1, nummer 33.

¹⁴⁴ *De Echo* (1900): jaargang 1, nummer 27.

begaan, de harten van vrouwen in Indië dan zoo volkomen koud?”¹⁴⁵ Een schrijfster benoemde in de tweede jaargang dat het bericht tot oprichting van de vrouwenbond slechts twintig kaartjes van sympathisanten had ontvangen, terwijl er tweeduizend exemplaren van het blad verspreid waren.¹⁴⁶ Stefanotes gaf de moed niet op en schreef nog een aantal berichten over de vrouwenbond en het maatschappelijk belang van werkende vrouwen, verspreid over de verschillende jaargangen van *De Echo*. Aan het eind van de derde jaargang benoemde een schrijver van het blad dat de vrouwenbeweging alleen in artikelen en vrouwenbladen tot leven werd gebracht, maar dat zij in de praktijk door een heel klein deel van de vrouwelijke inwoners van de kolonie gesteund werd.¹⁴⁷ Er werd veel gepraat, maar weinig volbracht.

Concluderend zorgde de ethische politiek er voor dat vrouwen hun taken als moeder en huishoudster konden professionaliseren om hiermee een bijdrage te leveren aan het beschavingsoffensief. In termen van familieretoriek werd de ontwikkelde Europese vrouw als ‘moeder van de kolonie’ gezien die ‘haar kinderen’, laaggeschoolde Europese vrouwen en inlanders, moest beschaven. Hiermee kreeg de ‘nieuwe vrouw’ vorm; ze bleef haar vrouwelijke eigenschappen behouden, maar nam ook deel aan een maatschappelijk doel dat haar private ruimte oversteeg. In de tijdschriften wordt veel aandacht besteed aan de vorming van deze ‘nieuwe vrouw’, die zich moest verenigen met andere gelijkgestemde vrouwen om de emancipatiestrijd aan te gaan. In de praktijk bleek dat veel vrouwen hier niet veel voor voelden en kwam er van het credo ‘in vereniging schuilt kracht’ weinig terecht.

Middels de tijdschriften probeerden vrouwen hun eigen representatie in de kolonie vorm te geven, maar ze zaten vast in gender-, ras- en klasse- constructies van het koloniale discours. Zoals Gouda al beargumenteerde werden Europese vrouwen in de kolonie gezien als de minderwaardige sekse van het belangrijkste ‘ras’.¹⁴⁸ Vrouwen werden door mannen vaak beschreven als ‘grote kinderen’ en ‘idioten’.¹⁴⁹ Deze eigenschappen werden ook toegedicht aan de inlandse bevolking. Dat de vrouwen geenszins met hen vergeleken wilden worden en daardoor het koloniale discoursen van familieretoriek en oriëntalisme in stand hielden, zal blijken uit het volgende hoofdstuk.

¹⁴⁵ *De Echo* (1900): jaargang 1, nummer 38.

¹⁴⁶ *De Echo* (1901): jaargang 2, nummer 25.

¹⁴⁷ *De Echo* (1901): jaargang 2, nummer 49.

¹⁴⁸ Gouda 1995: 9.

¹⁴⁹ *Damesweekblad voor Indië* (1908): jaargang 2, nummer 30.

3. De representatie van de inlandse bevolking

De ethische politiek bestond uit twee tegenstrijdige discoursen die onlosmakelijk met elkaar verbonden waren. Aan de ene kant stond het oriëntalistische discours. Dit discours was gebaseerd op de instandhouding van de zogenaamde evolutionaire verschillen tussen de Europeanen en de inlanders, om het kolonialisme te kunnen legitimeren en machtsverschillen in stand te houden. Aan de andere kant stond het discours van de familieretoriek. De Europese inwoners van de kolonie verhieven zich tot vaders en moeders van de kolonie die de inlanders zagen als kinderen die zij moesten opvoeden en beschaven.¹⁵⁰ Beide discoursen zijn ook terug te vinden in de vrouwenbladen. Hoe kwamen familieretoriek en oriëntalisme naar voren in de tijdschriften? Is er een verandering over tijd zichtbaar? En hoe uitte deze representatie van de inlandse bevolking zich in de praktijk?

3.1 Oriëntalisme en familieretoriek

Wanneer het de Europese man goed uitkwam werd er een onderscheid gemaakt tussen de Europese vrouw en de inlandse bevolking, maar veelal kreeg de Europese vrouw dezelfde kwaliteiten en karaktereigenschappen toegedicht als de inheemse bevolking, zoals naar voren kwam in vorig hoofdstuk.¹⁵¹ Een gevolg hiervan was dat de Europese vrouwen zich distantieerden van de inlanders om aan te tonen dat zij geenszins met deze ‘Ander’ vergeleken konden worden.¹⁵² Voor de Europese vrouwen betekende een strikte scheiding tussen Oost en West een versteviging van hun eigen positie. Daarom hielden zij deze discoursen in stand.¹⁵³

Er werd door de vrouwen gezinspeeld op een evolutionair verschil. De inlanders werden gezien als natuurvolk en de Europeanen waren dit stadium al gepasseerd en getransformeerd tot een cultuurvolk.¹⁵⁴ Verschillende schrijfsters die reizen maakten door Insulinde karakteriseerden de inlanders dan ook als dieren.¹⁵⁵ Ook werden zogenaamde bepaalde aangeboren en onveranderlijke karaktereigenschappen van de inlander benadrukt. Zo hadden de inlanders volgens de vrouwen te allen tijde de neiging tot liegen, waren zij zeer

¹⁵⁰ Locher- Scholten 2000: 99, 100.

¹⁵¹ Gouda 1995: 180.

¹⁵² *Damesweekblad voor Indië* (1908): jaargang 2, nummer 30: “Men neem algemeen aan, dat bij de vrouw de vermogens van rechtstreekse erkenning (intuïtie), van snelle opmerking en wellicht van navolging sterker zijn uitgedrukt dan bij den man; maar op zijn minst zijn sommige van deze vermogens kenmerkend voor de lagere rassen, en derhalve voor een vervlogen en lageren stand van beschaving.”

¹⁵³ Locher- Scholten 2000: 99,100.

¹⁵⁴ *De Echo* (1899): jaargang 1, nummer 2.

¹⁵⁵ *De Echo* (1900): jaargang 2, nummer 5: “De kinderen worden opgedirkt in jurken, en hoe smaakvol die er uitzien, kan men zich best voorstellen. Ze maken op mij dan ook den indruk, van aangekleede apen.”

De Echo (1901): jaargang 3, nummer 4: “Zij zijn niets anders als een hoopje vuil en ellende, weinig meer dan de magere varkens, en het ongedierte dat hun omringt.”

bijgelovig, seksueel uitbundig, niet diervriendelijk, onverschillig en koppig.¹⁵⁶ Daarnaast werd er in *De Echo* geschreven over de positie van de vrouw in de Javaanse samenleving. Er werd beweerd dat de Javaanse vrouw geen net huishouden kende, zich niet goed kleepte en niet met geld kon omgaan.¹⁵⁷ De Javaanse vrouw werd geportretteerd als alles wat de Europese vrouw niet was.

In het *Damesweekblad voor Indië* vertelde een schrijfster over de leefsituatie rondom een fabriek op Java. Europese en inlandse bewoners, ze noemde hen ‘de mindere goden’, leefden gesegregeerd van elkaar. De huizen van de inlandse bevolking waren “*op eene uitzondering na allerellendigst en dagteekenen nog van den tijd dat de fabriek werd opgericht.*”¹⁵⁸ Ze beschreef de familie Bel, een Javaans-inlandse familie die het enige mooie huis bewoonde. Ze zei: “*Mevrouw is een Javaansche dat weet u, maar mijnheer is een inlandsch kind, een sinjo; veel opvoeding hebben zij niet gehad, maar hun kinderen zijn verbaazend vlug met leeren.*” Het werd als natuurlijk gegeven beschouwd dat een inlands kind een slechte opvoeding kreeg. Daarnaast werd er van deze kinderen weinig verwacht op het gebied van ontwikkeling. De inlanders werden gesegregeerd van de Europeanen. Er was contact tussen de Europeanen en inlanders, zoals in volgende paragraaf over de omgang tussen bedienden en Europese huisvrouwen ook naar voren komt, maar altijd op een manier dat de hiërarchische structuur van de koloniale samenleving niet in gevaar kwam. In dit voorbeeld door middel van taal:

Mevrouw Bel zal tegen heeren ook tegen dames, als zij die niet heel goed kent, altijd in het Maleisch antwoorden als zij in het Hollandsch toegesproken wordt, doch met man en kinderen spreekt zij nooit Maleisch, altijd Hollandsch.¹⁵⁹

Aan het begin van de twintigste eeuw besteedde men meer aandacht aan het verheffen van de inlandse bevolking door de nieuw ingeslagen weg van de ethische politiek. Hierbij speelde de familieretoriek een belangrijke rol en dit is ook terug te lezen in de tijdschriften. In het *Damesweekblad voor Indië* vertelde een schrijfster dat ze haar kinderen en hun Indo-vriendje Han had meegenomen naar Haarlem in de bollentijd. Ze voelde zich verdrietig voor de moeder van Han, die haar kind had moeten wegsturen naar Nederland: “*En in mij komt het gevoel, alsof ik al die moeders zou willen verzekeren, dat wij hun kinderen hier in Holland,*

¹⁵⁶ *De Echo* (1899): jaargang 1, nummer 2. *De Echo* (1900): jaargang 1, nummer 32. *De Echo* (1900): jaargang 1, nummer 45. *De Echo* (1900): jaargang 2, nummer 12. *De Echo* (1901): jaargang 2, nummer 16.

¹⁵⁷ *De Echo* (1902): jaargang 3, nummer 40 en 42.

¹⁵⁸ *Damesweekblad voor Indië* (1906): jaargang 1, nummer 1.

¹⁵⁹ *Damesweekblad voor Indië* (1906): jaargang 1, nummer 1.

zooveel wij kunnen zullen vertroetelen, verzorgen en helpen, wij, Hollandsche moeders.”¹⁶⁰

De twijfels of het verdriet over het resultaat van de koloniale hiërarchie betekende niet dat de Europese vrouwen de verschillen niet in stand hielden. Ze namen de taak op zich als ‘moeders’ van de kolonie die zich ontfermden over de inlandse bevolking. Het gedachtegoed van de ethische politiek sijpelde ook door in een ander artikel uit het *Damesweekblad* over geneesmiddelen in Nederlands-Indië. De schrijfster beweerde dat inlanders (met name de baboe) schuldig waren aan het toedienen van de verkeerde medicatie door hun natuurlijke persoonlijkheid:

’t Was natuurlijk koren op zijn molen, dat de Inlanders niet gaarne, ja met tegenzin, Europeesche, of officieel aanbevolen geneesmiddelen aanwendden. [...] Echt Indisch! Zoo zijn onze manieren, onuitroeibaar en eeuwig standhoudend. [...] Het *laissez faire* is hier de hoogste wet tot heil van ’t volk.¹⁶¹

De schrijfster was het niet eens met de stemming in de Tweede Kamer over het bieden van medische hulp aan inlanders door het bouwen van ziekenhuizen. Zij beweerde dat de inlanders die plannen toch zouden tegenwerken en het daarom geldverspilling zou zijn. Als oplossing zag zij de opheffing van de inlander door de Europeanen: “*Men ontwikkel eerst den Inlander, make hem rijp, vooral de vrouw.*”¹⁶²

Door de inzet van de familieretoriek ontstond er bij veel schrijfsters een grote angst dat de opgestelde grenzen tussen de Europese vrouw en de inlandse bevolking zouden vervagen. In een artikel van Stefanotes werd bijvoorbeeld geschreven: “*Hier toch, meer nog dan in Europa, wordt een vrouw [...] voor ’t meerendeel beschouwd te zijn de mindere van den man. Noodzakelijk bedroevend gevolg van den al te intiemen omgang met Chinezen en Inlanders.*”¹⁶³ Daarom probeerden veel schrijfsters de oriëntalistische verschillen tussen de beide ‘rassen’ te bevestigen. Dit komt naar voren in verschillende artikelen, waarin eerst een artikel wordt geschreven volgens de richtlijnen van de ethische politiek, maar waar de reacties een oriëntalistische inslag hebben. Schrijfster Dolly stelde in het artikel “de soldatenvrouw” de vraag wat het verschil was tussen een officiers- en een soldatenvrouw. Ze vond dat de officiersvrouwen veel lof ontvingen in de opoffering die zij maakten voor het beroep van hun man, maar dat de inlandse soldatenvrouwen hierin vergeten werden:

¹⁶⁰ *Damesweekblad voor Indië* (1906): jaargang 1, nummer 1.

¹⁶¹ *Damesweekblad voor Indië* (1907): jaargang 2, nummer 6.

¹⁶² *Damesweekblad voor Indië* (1907): jaargang 2, nummer 6.

¹⁶³ *De Echo* (1900): jaargang 1, nummer 27.

Voor de inlandsche vrouw koestert men geene belangstelling, voor haar, dezelfde zelfopofferende vrouw gunt men geen plaatsje in ons hart, men gevoelt medelijden en hoogachtig voor hare trouwe plichtsbetrachting om het verlies van haren eega laat ons koud wijl ... ja wijl zij eene soldatenvrouw is?¹⁶⁴

Ze hoopte dat de andere Europese vrouwen ook inzagen dat zij de soldatenvrouwen moesten en konden helpen. Het was een controversiële mening zo bleek uit de reacties op het stuk. Een schrijfster reageerde: “*De soldatenvrouw behoort tot het uitschot der Inlandsche bevolking.*”¹⁶⁵ Ze vond dat de soldatenvrouw niet tot de Europese bevolking behoorde, omdat zij ook nog inlandse vrienden had. De kinderen van soldatenvrouwen, veelal Indo’s, moesten daarom terug naar de inlandse bevolking, omdat zij de Europese status niet verdienden en niet waar konden maken.¹⁶⁶ Een ander voorbeeld is een reactie op een stuk van Stefanotes, die pleitte voor een kinderbond waar Europese en inlandse kinderen samenkwamen om zo de inlanders te kunnen beschaven. Een typisch voorbeeld van familieretoriek. De schrijfster reageerde:

De hardvochtigheid van Inlandsche kinderen tegenover dieren en hun aangeboren zucht tot jokken en bedriegenis toch reeds sedert jaren erfelijk en nemen de kinderen van gemengd bloed hiervan maar al te gaarne over. [...] Wat zou het gevolg zijn van een omgang met onze Europeesche kinderen die nog niet zoo knap zijn in deze ondeugden? Niet de Inlander zouden verbeterd worden maar de onschuldige kinderen zouden al heel gauw aan hun gelijk zijn.¹⁶⁷

Vrouwen waren bang om hun positie te verliezen door de fragiele scheidslijnen van de koloniale hiërarchie die door de man werd opgesteld. Waar de ene schrijfster zich hard wilde maken om als ‘moeder’ op te treden om de inlandse bevolking op te heffen, wilden vele schrijfsters de begrenzing in stand houden door de inlander te definiëren als ‘de Ander’. Ras en klasse waren met elkaar verweven in de bepaling van de grens tussen beschaafd- en onbeschaafd. Deze discoursen kwamen in de praktijk tot uiting in de omgang met de bedienden en de scholing voor inlandse vrouwen.

¹⁶⁴ *De Echo* (1900): jaargang 1, nummer 23.

¹⁶⁵ *De Echo* (1900): jaargang 1, nummer 25.

¹⁶⁶ *De Echo* (1900): jaargang 1, nummer 25.

¹⁶⁷ *De Echo* (1900): jaargang 1, nummer 45.

3.1.1 Bedienden en omgangsvormen

Locher-Scholten heeft veel geschreven over de omgang van Europese vrouwen met haar bedienden in Nederlands-Indië. Aan de hand van huishoudelijke handboeken en kinderfictie heeft zij onderzocht hoe de huisvrouwen zichzelf en de inlandse bedienden zagen. Naar voren kwam dat de Europese vrouwen het koloniale discours in stand hielden in de omgang met de bedienden. De omgang baseerde zich op de twee discoursen hiervoor besproken: oriëntalisme en familieretoriek.¹⁶⁸ De bedienden werden in de handboeken afgeschilderd als gevaarlijk, vies, lui en onbetrouwbaar, maar ook als innerlijk beschaafd, vaardig, meegaand en bescheiden.¹⁶⁹ Ook in de tijdschriften, vooral in *De Echo*, werd er veel gesproken over de bedienden en de juiste omgangsvormen.

In het artikel “wenken voor reizigers van en naar Indië” wordt beschreven hoeveel bedienden een Europees huishouden nodig had. Voor een gezin bestaande uit twee personen werd voorgesteld om een kokkin (kokki) en een binnenjongen (jongos/sepen) in te huren.¹⁷⁰ Was het gezin groter, dan was het gewenst om ook een huismeid/kindermeid (baboe) en een tuinjongen (kebon) in dienst te nemen.¹⁷¹ De schrijfster benadrukte dat de Europese huisvrouw haar bedienden continu moest controleren, om ze beter te laten worden in hun vak, maar ook omdat er geen groot vertrouwen was.¹⁷² Het inhuren van bedienden ging niet via officiële kantoren, maar op aanbeveling van andere Europese gezinnen.¹⁷³ Vanuit de oude adat was het een gewoonte dat bedienden om een voorschot konden vragen op hun loon, dat veelal werden toegekend, omdat de bedienden vaak generaties lang in de familie bleven. Volgens de schrijfsters was het ‘ras van goede dienstbaren’ aan het uitsterven: “*want de personen, die zich thans presentereen om in dienst te treden [...] komen dikwijls zoo van achter den ploeg met karbouwen bespannen, en hebben van bedienen evenveel notie als de pas door hen verlaten buffel.*” Daarom pleitte zij voor een langzaam uitsterven van het geven

¹⁶⁸ Locher-Scholten 2000: 86.

¹⁶⁹ Locher-Scholten 2000: 95.

¹⁷⁰ De kokki was het liefst een vrouwelijke chef die goed overweg kon met de rijsttafel en voor het avondmaal tenminste vleesch kon braden en aardappelen kon koken.

De binnenjongen moest het huis schoonhouden, de tafel dekken, wassen en voor de lampen zorgen.

¹⁷¹ De baboe zorgde voor de kinderen en had daarnaast taken als het opmaken van bedden, de kamers vegen en naaiwerkzaamheden.

De tuinjongen moest buiten vegen, de badkamer vullen en verder de bijgebouwen en het erf schoonhouden.

¹⁷² *De Echo* (1901): jaargang 2, nummer 17.

¹⁷³ *De Echo* (1901): jaargang 2, nummer 44.: “Weet iemand mij te zeggen of er een informative-kantoor bestaat te Batavia waar men inlandsch personeel kan huren?” en het antwoord in *De Echo* (1901): jaargang 2, nummer 46: “Een bepaald “kantoor” bestaat voor zoover mij bekend is niet te Batavia; het inhuren van bedienden geschiedt meestal op recomandatatie van den een of ander.”

van voorschotten. Een gehele afschaffing van het voorschottenstelsel was volgens haar niet mogelijk, omdat de bedienden schaars waren en dan andere families gingen zoeken.¹⁷⁴

De omgang van de Europese huisvrouw met de bedienden berustte op angst. De huisvrouwen deelden hun private ruimte met hen en wilden een zekere machtspositie behouden, daarom werden de bedienden vaak negatieve eigenschappen toegedicht. Veelal werd de inlandse bediende beschuldigd van leugenachtig gedrag:

Is het nog noodig je te vertellen, dat ge de kleintjes niet ver genoeg kunt houden van de inlandsche omgeving? De inlander, man of vrouw, is persé leugenachtig. Nu eens wordt er uit vrees, dan uit gemakzucht, ook wel om den slimmen Hollander beet te nemen, gelogen. Er wordt geen kwaad in gezien en baboe, Amat of de koetsier zal al heel gauw aan Annie influisteren: “niet aan mama zeggen” of “je moet dat of dat maar zoo vertellen”. Daarmede gaat een pestwalm over de harten der kinderen en het vertrouwen tusschen moeder en kind wordt ondermijnd.¹⁷⁵

Er bestond een grote angst dat de inlandse bedienden de Europese kinderen zouden bederven.¹⁷⁶ Vooral de baboe, die het dichtstbij de kinderen stond, kreeg veel kritiek in de tijdschriften:

Men kan van een Javaansche vrouw niet verlangen, dat zij ook maar de minste notie zou hebben van kinderopvoeding. Ergo, ze is er totaal-ongeschikt voor. Baboe maakt het kind stelselmatig: egoïst, onoprecht, heerschzuchtig, ontevreden, wreed, bijgeloovig en roept, zonder dat zelf te begrijpen, alle booze machten in hem wakker.¹⁷⁷

Naast al deze slechte eigenschappen waren de schrijfsters ook bang voor problemen rondom de hygiëne van de inlanders. De ‘onbeschaafde’ inlandse bedienden namen het volgens de schrijfsters niet nauw met hun eigen hygiëne en werden bestempeld als ‘vies’:

Het slapen van meiden in kinderkamers heeft mij altijd iets heel verkeerd toegeeschenen. [...] Inlanders hebben zonder onderscheid iets vunzigs en dat ze de kamerlucht bederven, kan men het best bewijzen door een paar javanen een poostje in een gesloten kamer te laten zitten. Komt dan eens binnen en zegt of de atmosfeer

¹⁷⁴ *De Echo* (1901): jaargang 2, nummer 35.

¹⁷⁵ *De Echo* (1900): jaargang 2, nummer 12. En andere nummers waarin het leugenachtige gedrag van de inlanders in het algemeen naar voren komt: *De Echo* (1899): jaargang 1, nummer 2. *De Echo* (1899): jaargang 1, nummer 6.

¹⁷⁶ *De Echo* (1900): jaargang 1, nummer 32. *De Echo* (1899): jaargang 1, nummer 2.

¹⁷⁷ *De Echo* (1899): jaargang 1, nummer 12.

tot inademing van een zuigeling geschikt is, terwijl mijn lezeressen wel zullen weten dat die heel zuiver moet zijn.¹⁷⁸

De Europese vrouwen werden gewaarschuwd voor de inlandse bedienden. Ze waren niet te vertrouwen bij de kinderen zonder Europees toezicht.¹⁷⁹ Alle omgang met de inlanders moest volgens de schrijfsters tot een minimum beperkt worden. Sommige moeders gaven bijvoorbeeld snoepgeld aan hun kinderen, maar hierin school gevaar volgens de schrijfster. De kinderen konden familiair worden met de inlanders en hun ‘onhygiënische’ eten tot zich nemen.¹⁸⁰ De Europese vrouwen werden door de schrijfsters meermaals aangesproken op hun lakse gedrag wat betreft de controle op de baboe: “*Juist in dien gevaarlijken vormingstijd, laat men de kinderen den meeste tijd over aan inlanders!*”¹⁸¹

In het onderzoek van Locher-Scholten en Gouda kwam naar voren dat hoewel de bedienden deel uitmaakten van de private ruimte van het Europese huishouden, zij op afstand werden gehouden. Dit zien we ook terug in de analyse van *De Echo*. De schrijfsters waren bang dat de grenzen tussen de bedienden en de huisvrouwen zouden vervagen, daarom zinspeelden zij, bewust of onbewust, op natuurlijke verschillen tussen beiden en werd er een strikte scheiding opgesteld tussen vies (de inlandse bedienden) en schoon (de Europese inwoners van de kolonie).

Naast dit discours van oriëntalisme, zijn er ook voorbeelden te vinden van de familieretoriek. Onder Europees toezicht was het volgens de schrijfsters mogelijk om de beste kwaliteiten van de bedienden tot uiting te laten komen. Ze waren dan “*goedig, leerzaam en geduldig*”.¹⁸² De huisvrouwen moesten het goede voorbeeld geven door ten eerste de bedienden niet uit de hoogte te behandelen.¹⁸³ “*Zoo heer, zoo knecht*” begon Kadja een artikel over de omgang met bedienden. Ze maakte duidelijk hoe de Europese huisvrouw zich moest gedragen tegenover haar bedienden:

Goed te zijn voor onze bedienden wil niet zeggen, alles toelaten, nooit berispen of aanmerken, integendeel, vordert het van ons een aanhoudend streven om ze te vormen tot menschen die zooveel mogelijk naar behooren hun plicht volbrengen. Daartoe wordt echter veel tact, geduld en zelfbeheersching vereischt, en dat is het juist wat door de meesten geheel uit het oog verloren wordt. Ieder onzer daden, tot

¹⁷⁸ *De Echo* (1899): jaargang 1, nummer 6.

¹⁷⁹ *De Echo* (1899): jaargang 1, nummer 6.

¹⁸⁰ *De Echo* (1900): jaargang 1, nummer 16.

¹⁸¹ *De Echo* (1899): jaargang 1, nummer 12.

¹⁸² *De Echo* (1899): jaargang 1, nummer 6.

¹⁸³ *De Echo* (1900): jaargang 1, nummer 17.

zelfs de minste, heeft invloed op onze omgeving, het meest op onze naaste omgeving: man, kinderen en bedienden. [...] Een huisvrouw, die voorgaat in netheid, orde, opgewektheid, lust in haar werk, zal ook die deugden aankweken bij hare onderhoorigen, zij verkrijgt daartoe haar recht door de daad.¹⁸⁴

De bedienden zag ze als grote kinderen:

Onze bedienden hier in Indië beschouw ik als groote kinderen; hun wil is goed, maar zwak en hebben zij daarom voortdurend aansporing en toezicht noodig. Evenals bij kinderen moeten zij steeds den teugel voelen, gehouden door eene vaste hand; evenals kinderen moeten zij geleid worden met liefde en geduld, docht tevens met de noodige strengheid.¹⁸⁵

Kadja keerde zich tegen de karakterisering van de inlanders gebaseerd op oriëntalistisch gedachtegoed. Zij vond dat de Europese ‘ouders’ het juiste voorbeeld moesten geven aan hun ‘grote kinderen’. De inlandse bedienden moesten gezien worden als mensen, die ook rust en genot nodig hadden. Wanneer de huisvrouw genegenheid en vertrouwen opwekte bij haar bedienden, zou zij volgens Kadja de beste bedienden voortbrengen: “*Wij maken ons in de eerste plaats meesteres van ons zelve, in staat over anderen te heerschen.*”¹⁸⁶ Deze familieretoriek werd langzamerhand geprofessionaliseerd en kwam terug in ideeën over de scholing van inlanders en batikkunst die uitvoerig werden besproken in het *Damesweekblad voor Indië*.

3.1.2 Batikkunst en scholing voor inlandse vrouwen

In het *Damesweekblad voor Indië* komt de familieretoriek meer naar voren en verdween het oriëntalistische gedachtegoed naar de achtergrond.¹⁸⁷ Naast het streven van Europese vrouwen om de inlandse bevolking te verheffen binnen het private domein van het huis, waren er ook vrouwen die zich bezighielden met scholing van de inlanders in de publieke ruimte.

Trijntje ter Horst-de Boer speelde, naast haar journalistieke inspanningen, een belangrijke rol in de lokale kunstnijverheid. Ze wilde de inlandse kunstvormen zo authentiek mogelijk houden en de lokale vrouwen helpen om hiermee geld te verdienen op de Europese markt. Ze verzamelde in haar ogen authentieke kunstobjecten en leerde het ‘originele’

¹⁸⁴ *De Echo* (1900): jaargang 1, nummer 26.

¹⁸⁵ *De Echo* (1900): jaargang 1, nummer 26.

¹⁸⁶ *De Echo* (1900): jaargang 1, nummer 26.

¹⁸⁷ Dit gold voor de inlandse bevolking van de kolonie. In de tijdschriften werden andere ‘rassen’, zoals de Japanners en Afrikanen nog steeds oriëntalistisch afgebeeld.

vervaardigingsproces, zodat zij dit kon onderwijzen aan de inlandse vrouwen. Ter Horst-de Boer was streng in hetgeen dat zij authentiek noemde. In een winkel die Trijntje opende werden de goederen verkocht.¹⁸⁸

In het *Damesweekblad voor Indië* werd veel aandacht besteed aan de kunstvorm. In het eerste nummer werd er door een batikster uitvoerig besproken hoe deze kunstvorm in zijn werk ging. Daarnaast legde de schrijfster uit dat batikken niet uitsluitend op kleding toegepast hoefde te worden, maar dat ook verschillende huiselijke en luxe-voorwerpen geschikt waren voor deze kunstvorm. Het was niet de bedoeling dat er Europese afbeeldingen werden gebatikt. De afbeeldingen moesten authentiek zijn, zoals de wajang-figuren.¹⁸⁹ De handel van inlandse vrouwen in gebatikte Europese afbeeldingen werd dan ook zeer afgekeurd door deze schrijfster. Elf jaar later werd dit statement nog eens herhaald in het *Weekblad voor Indië*:

Er lagen artikelen uitgestald, waarin de echt-Javaansche kunstzin zich niet vrij kon uiten, maar waarbij gewerkt moest worden naar Europeesche modellen. De fantasieën van den Javaanschen kunstenaar spelen rond de heldenfiguren uit de Wajangverhalen, welke reeds het kinderlijk brein leerde te bevatten en gaat niet uit naar Markerboeren en boerinnen in pofbroek en klompen, waarvan de uitbeelding zijn kunst niet is.¹⁹⁰

In het *Damesweekblad voor Indië* kwam dus naar voren dat functie en vorm wel aangepast mochten worden aan Europese standaarden, maar wat er werd afgebeeld moest binnen de Indisch Javaanse tradities passen. De bewaking van de authenticiteit namen de Europese vrouwen op zich en onderwezen de inlandse bevolking hierin.

De batikunst werd getoond op nijverheidstentoonstellingen die zowel plaatsvonden in Nederland als Nederlands-Indië. Het doel van deze tentoonstellingen was volgens een schrijfster:

De oude en geliefde kunst van den Javaan vrij te houden van valsche imitaties, behoort mede een der doeleinden van exposities en jaarmarkten te zijn, gelijk het 't streven moet zijn de bevolking dichter bij haar eigen en origineele kunst te brengen.¹⁹¹

¹⁸⁸ Drieënhuizen, C. A. *Koloniale collecties, Nederlands aanzien: de Europese elite van Nederlands-Indië belicht door haar verzamelingen, 1811-1957*. Diss. Universiteit van Amsterdam, 2012: 248, 249.

¹⁸⁹ *Damesweekblad voor Indië* (1906): jaargang 1, nummer 1.

¹⁹⁰ *Weekblad voor Indië* (1917): jaargang 14, nummer 16.

¹⁹¹ *Weekblad voor Indië* (1917): jaargang 14, nummer 16.

Europese vrouwen zagen het in de kolonie als hun taak om de inlandse vrouwen te begeleiden in het bewaken van de authenticiteit van de batikkunst. De Europese vrouwen droegen bij aan het koloniale project door de regels van de ethische politiek te volgen in de omgangsvormen met de inlandse bevolking. Door de inlandse kunstnijverheid naar een hoger plan te tillen, en daarmee bij te dragen aan de ontwikkeling van de Javaanse vrouw, werden de Europese vrouwen ook meer gezien in de kolonie. Ze gebruikten het daarom ook voor hun eigen emancipatie.¹⁹²

Een ander onderdeel van de koloniale samenleving waar Europese vrouwen zich mee bezighielden was onderwijs. Ter Horst-de Boer pleitte voor scholen waar het Europees-Indische meisje een vak van praktisch nut kon leren om een plaats in de maatschappij te verwerven.¹⁹³ Onderwijs was tot 1900 vooral toegankelijk voor Europeanen, Indo-Europeanen en de Indonesische elite. Een voorvechtster van de emancipatie van de Javaanse vrouw door middel van onderwijs, was de Javaanse regentendochter Raden Adjeng Kartini (1879-1904). Kartini behoorde tot de Javaanse elite en had veel contact met de Europese vrouwelijke feministen in Nederlands-Indië en Nederland. Tot haar twaalfde had zij onderwijs genoten en kon daardoor goed Nederlands spreken en schrijven. In 1911 werden de brieven die zij schreef aan verschillende Nederlanders uitgebracht in boekvorm. Kartini werd door de Europese koloniale bevolking ingezet als de personificatie van de ethische politiek. In haar brieven gaf ze meermaals aan dat zij verlangde naar de ontmoeting met een Europese zelfstandige moderne vrouw. Ze erkende de hiërarchische positie van de Europeaan ten opzichte van de inlander continu: *“De omgang met de beschaafde, zeer ontwikkelde, volbloed Hollandsche dames had een heilzamen invloed geoeffend op de bruintjes”*.¹⁹⁴ Het boek is geen objectieve weergave van haar gedachten, omdat de uitgever Mr. J.H. Abendanon enkele brieven niet heeft gepubliceerd.

De ‘inlandse feministe’ werd meerdere keren genoemd in beide vrouwentijdschriften. Na haar dood in 1904 bleef zij een belangrijk figuur voor de opvoeding van de inlanders en al snel opende de eerste Kartinischool (1910). Het doel van de school was het inlandse meisje, en daarmee de inlandse huisvrouw en inlandse moeder, te ontwikkelen. Het lespakket zag er als volgt uit:

¹⁹² Drieënhuizen 2012: 248.

¹⁹³ *Damesweekblad voor Indië* (1907): jaargang 2, nummer 6.

¹⁹⁴ Kartini, R.A. *Door duisternis tot licht. Gedachten over en voor het Javaansche volk*. N.V. Electrische Drukkerij “Luctor et Emergo”: ‘s- Gravenhage, 1912: 1, 20.

Bijna al de leerlingen der school zijn van Javaansche afkomst, en op verzoek der ouders is naast Maleisch ook Javaansch op het programma meegenomen. Er zijn, met de Froebelklasse mee, drie Europeesche en twee Inlandsche leerkrachten aan de school verbonden. De school zal uit zeven klassen bestaan, waarvan vier reeds thans in gang zijn. Het onderwijs wordt in het Nederlandsch gegeven voor zoover dit mogelijk is.¹⁹⁵

De Javaanse regentendochter Kartini werd ingezet als boegbeeld van een inlandse vrouw die beschaafd en ontwikkeld was. Maar omdat zij van elite afkomst was, had zij altijd privileges gekregen en was dus niet te vergelijken met een groot deel van de inlandse bevolking, die nog altijd niets te vertellen hadden en dat ook nooit hebben gedaan.

Concluderend kan gesteld worden dat de vrouw bang was om haar positie op de hiërarchische ladder van beschaving te verliezen door de omgang met de inlandse bevolking. Constructies van ras, klasse en gender zorgden ervoor dat de Europese vrouwen de inlandse bevolking representeerden als ‘de Ander’ (oriëntalisme) of als ‘grote kinderen’ die moesten worden opgevoed (familieretoriek). De Europese vrouw stond onder het bewind van de koloniale man. Door het koloniale discours in stand te houden probeerde zij haarzelf een positie te verzekeren boven de inlandse bevolking. Naast deze machtsrelatie tussen de Europese vrouw en de inlandse bevolking, speelde er nog een machtsstructuur mee in de bepaling van de positie van de Europese vrouw, namelijk de relatie tussen de metropool en de kolonie. In het laatste hoofdstuk wordt gekeken hoe deze relatie werd gerepresenteerd door de Europese vrouwen die schreven in de tijdschriften.

¹⁹⁵ *Weekblad voor Indië* (1914): jubileumnummer.

4. De verwevenheid tussen metropool en kolonie

Uit de inleiding is naar voren gekomen dat postkoloniale wetenschappers pleiten voor het opnemen van koloniale geschiedenis in de nationale geschiedenis van de metropool. De scheiding tussen Oost en West zou niet zo begrensd zijn als voorheen werd beweerd. Beide stonden juist continu met elkaar in verbinding. Dit beeld komt ook naar voren uit de analyse van de tijdschriften. De tijdschriften waren in Nederlands-Indië en Nederland verkrijgbaar. Zowel vrouwen uit de kolonie als de metropool schreven artikelen voor de vrouwenbladen. Daarnaast vonden vrouwentijdschriften uit Nederland ook aftrek in de kolonie. Meerdere keren wordt er in *De Echo* verwezen naar Nederlandse vrouwentijdschriften als *De Vrouw*, *Evolutie*, *Belang en Recht* en *De Hollandsche Lelie* die hoog aanzien genoten. Ook schreven veel Nederlandse vrouwenbladen, zoals de *Evolutie*, over het leven in de kolonie en over de vrouwenbladen die er werden uitgebracht. Kortom, vrouwen uit de kolonie (Nederlandse vrouwen, maar ook de Javaanse elite) en vrouwen uit de metropool stonden met elkaar in contact.¹⁹⁶

De weekbladen uit Nederlands-Indië moesten een brug slaan tussen de Westerse wereld en het leven in de kolonie, zoals wordt gesteld door hoofdredacteur Van Geuns: “*Immers het publiek wil in contact blijven met de Westersche wereld; tevens wil het op de hoogte gesteld worden van 't geen in de tropische omgeving voorvalt*”.¹⁹⁷ In de tijdschriften werd er daarom aandacht besteed aan de actualiteit in het Westen en het alledaagse leven in het Oosten. De Europese vrouwen in de kolonie stonden vaak met het ene been in het vaderland en met het andere in de kolonie. Veelvoorkomende Westerse onderwerpen die werden belicht in de vrouwenbladen gingen over de ontwikkelingen op het gebied van opvoeding, vrouwenemancipatie, modevoorschriften uit Parijs en recensies van kunst en literatuur uit het Westen.¹⁹⁸

In dit hoofdstuk wordt antwoord gegeven op vragen over de verwevenheid van de kolonie en de metropool die naar voren komen in de vrouwentijdschriften. Welke verschillen

¹⁹⁶ *De Hollandsche Lelie* werd genoemd in: *De Echo* (1900): jaargang 1, nummer 31, *Damesweekblad voor Indië* (1906): jaargang 1, nummer 1.

De Vrouw werd genoemd in: *De Echo* (1900): jaargang 2, nummer 7, *De Echo* (1901): jaargang 2, nummer 27, *De Echo* (1901): jaargang 3, nummer 9, *De Echo* (1902): jaargang 3, nummer 25, *De Echo* (1902): jaargang 3, nummer 32.

Evolutie werd genoemd in: *De Echo* (1900): jaargang 1, nummer 19, *De Echo* (1900): jaargang 1, nummer 29, *De Echo* (1900): jaargang 1, nummer 44, *De Echo* (1901): jaargang 2, nummer 31, *De Echo* (1902): jaargang 3, nummer 20.

Evolutie, *De Vrouw* en *Belang en Recht* werd genoemd in: *De Echo* (1899): jaargang 1, nummer 13, *De Echo* (1901): jaargang 2, nummer 35, *De Echo* (1901): jaargang 3, nummer 11.

¹⁹⁷ *Weekblad voor Indië* (1914): jubileumnummer.

¹⁹⁸ *Damesweekblad voor Indië* (1906): jaargang 1, nummer 1.

tussen metropool en kolonie werden aangekaart? Welke interactie bestond er tussen beiden? Hoe werd een uitwisseling van cultuur tot stand gebracht? En welke reputatie hadden de Europese inwoners van de kolonie in Nederland?

4.1 Het verschil en de interactie tussen metropool en kolonie

Veel Europese vrouwen waren bang om hun positie op de beschavingsladder te verliezen door hun vertrek naar de kolonie. De mate van ontwikkeling in de kolonie werd daardoor een terugkerend onderwerp in de tijdschriften. In een van de eerste nummers van *De Echo* stelde een vrouw de vraag of men in de kolonie voor- of achteruit ging:

In het algemeen geloof ik niet dat een verblijf in de koloniën onze voelhorens voor wat hoog, edel, rein is gevoeliger maakt, ons het ideaal van het schoone en goede hooger leert houden, ons onderscheidingsvermogen voor wat of niet zedelijk is, verscherpt. Wel vinden wij de dingen lang niet zoo erg, als toen wij hier voor het eerst voet aan wal zetten, wij worden meer meegaande in wat wij dagelijks hooren verkonden, wij gloeien niet meer zoo van verontwaardiging en breken den staf niet meer zo fel over wat verkeerd is. Maar is dat alles voor- of achteruitgang? Is het gemakzucht, indolentie, afstomping van wat het beste in ons was, of werkelijk verruiming van blik, losmaken van vooroordelen, een hoogere levensbeschouwing? Geachte dame, wat dunkt U?¹⁹⁹

Meerdere vrouwen antwoordden op het vraagstuk of zij in ontwikkeling voor- of achteruit zouden gaan in de kolonie. Een schrijfster argumenteerde dat men zich in Nederland zedelijk, intellectueel en geestelijk veel meer ontwikkelde dan in de kolonie. De oorzaken hiervan waren volgens haar het klimaat, de omgang met *indische indolentie* en vooral het gebrek aan zelfstandigheid van de vrouwen in de kolonie. Deze factoren zorgden voor het achterblijven bij de vrouwen in de metropool.²⁰⁰ Een andere schrijfster benadrukte dat het gevoel van vrouwen in de kolonie afstompte.²⁰¹ Alleen Kadja zag de voordelen van een vertrek naar de kolonie voor de ontwikkeling van de vrouw. Zij vond dat de vrouwen in de kolonie juist beter konden oordelen over zaken, omdat zij een ruimere blik op de wereld kregen.²⁰² Het gebrek aan ontwikkelingsmogelijkheden in de kolonie kwam ook terug in het *Damesweekblad voor Indië*. Een schrijfster, die in Nederlands-Indië gewoond had, maar nu terug was in Nederland,

¹⁹⁹ *De Echo* (1899): jaargang 1, nummer 4.

²⁰⁰ *De Echo* (1899): jaargang 1, nummer 13.

²⁰¹ *De Echo* (1899): jaargang 1, nummer 6.

²⁰² *De Echo* (1899): jaargang 1, nummer 7.

stelde de volgende vraag: “*Hoe komt het toch, dat wij in Indië zoo weinig voedsel vinden voor onze intellectuele ontwikkeling?*”.²⁰³ Ze argumenteerde dat de vrouwen uit de kolonie bij terugkomst in Nederland zouden schrikken van de achterstand die zij hadden opgelopen. Ze gaf tips aan de Europese vrouwen in Nederlands-Indië hoe zij zich konden blijven ontwikkelen door te lezen, groepjes op te richten om over intellectuele onderwerpen te praten of lezingen op te zetten. Ze zei:

En zoo zijn er vele middelen, waarmee men, ook in Indië, kan werken aan eigen ontwikkeling. Het is niet noodig, kleinzielig en bekrompen te worden, geestelijk in te slapen en achteruit te gaan, als men dat zelf niet wil.²⁰⁴

Hoewel de ‘beschaafde wereld’ zich duizenden kilometers verderop bevond, werden Europese vrouwen op de hoogte gehouden van de ontwikkelingen in het vaderland. Daarnaast werden zij aangemoedigd om zich te blijven ontwikkelen volgens de Westerse beschavingnormen. Dit gebeurde ook op het gebied van vrouwenemancipatie. De schrijfsters namen deel aan de strijd die door de vrouwen in Nederland gevoerd werd. Dat deze inspanningen uiteindelijk weinig navolging kregen werd al duidelijk uit hoofdstuk twee.

Naast de angst dat Europese vrouwen in de kolonie in ontwikkeling en emancipatie achterbleven bij de vrouwen in het vaderland, bestond er de grotere zorg dat ook Europese kinderen in de kolonie niet aan het niveau van de kinderen in de metropool konden voldoen. De schuld werd gegeven aan de slechte invloed van de bedienden en minder beschaafde klasgenootjes.²⁰⁵ Er werd in *De Echo* veel geschreven over het vraagstuk of kinderen uit de kolonie naar Nederland moesten worden gestuurd om hun opvoeding ‘af te ronden’. Vooral het gevaar dat de kinderen te ‘inlands’ zouden worden, stond volgens de vrouwen een goede ontwikkeling in de weg:

Voor hen, die zelf nooit Indië verlaten hebben voornamelijk, is het naar mijne meening sterk aan te raden, hunne kinderen weg te zenden, liefst zoo jong mogelijk, om hen het inlandsche te doen kwijt raken, door hen in een geheel andere omgeving te plaatsen.²⁰⁶

²⁰³ *Damesweekblad voor Indië* (1908): jaargang 2, nummer 30.

²⁰⁴ *Damesweekblad voor Indië* (1908): jaargang 2, nummer 30.

²⁰⁵ *De Echo* (1901): jaargang 3, nummer 12.

²⁰⁶ *De Echo* (1901): jaargang 3, nummer 2.

Ook Kadja bemoeide zich met het vraagstuk. Hoewel zij vond dat er meer voordelen dan nadelen kleefden aan het zenden van de kinderen naar Nederland, betoogde zij dat de ouders zich eerst heel goed moesten afvragen waarom zij het kind weg wilden sturen. Ze dacht dat ouders veel te hoge verwachtingen van het kind zouden krijgen, omdat het naar Europa ging. Kadja stelde dat ook daar geen wonderen zouden gebeuren, wanneer het kind al weinig aanleg en talent had. Toch geloofde ze dat wanneer ouders al deze gedachten mee zouden nemen in hun besluit, het de kinderen “*zou maken tot ontwikkelde, plichtmatige, gelukkige mensen, die hunne plaats in de maatschappij met eere zullen innemen.*”²⁰⁷ Stefanotes vond dat er een utopisch beeld van Europa bestond in de kolonie. Het wegzenden van de kinderen om aan het gevaar van de ‘minder beschaafden’ te ontsnappen in de kolonie vond zij belachelijk, omdat ook in Europa onbeschaafden woonden.²⁰⁸ Ze vond de visie van veel mensen op de kolonie, die veelal werd gezien als een verlengstuk van de metropool waar geld kon worden verdiend, teleurstellend:

Het is zoo jammer dat ons wonderschoon Indië nog altijd beschouwd wordt als een land uitsluitend geschikt om geld te verdienen, zoodra men geld genoeg verdiend heeft keert men het den rug toe. Wil men van 't leven genieten dan kan men dat hier niet doen, wordt gezegd, dan gaat men naar Europa.²⁰⁹

Het wel of niet zenden van de kinderen naar Europa werd gebaseerd op de scheidslijnen van gender, ras en klasse. Voor jongens werd het belangrijker geacht om hun opvoeding te voltooien in Europa dan voor meisjes. Meisjes moesten volgens een schrijfster zo lang mogelijk onder toezicht van hun ouders staan.²¹⁰ Kinderen van Europese ouders hoefden alleen naar Europa te worden gestuurd, wanneer hun huishouden niet geheel Europees was en zij te maken hadden met inlandse bedienden volgens een Echo.²¹¹ Voor Indo-Europeanen was het een meer ingewikkelde keuze. Als de vader een Europese status had en het kind vooral door de inlandse moeder werd opgevoed, werd het aangeraden om het kind naar Europa te sturen. Waren daarentegen beide ouders Indo-Europees, dan had het volgens deze schrijfster geen zin om de kinderen weg te zenden:

²⁰⁷ *De Echo* (1901): jaargang 3, nummer 7.

²⁰⁸ *De Echo* (1901): jaargang 3, nummer 11.

²⁰⁹ *De Echo* (1901): jaargang 3, nummer 11.

²¹⁰ *De Echo* (1901): jaargang 3, nummer 2.

²¹¹ *De Echo* (1901): jaargang 3, nummer 2.

Zij toch zullen nooit geheel in Europa aarden. [...] En al gaan dergelijke kinderen ook nog zoo vroeg naar Europa, toch blijven zij uit den aard der zaak hun vaderland getrouw; zo goed als een “Fries een Fries” blijft, behoudt ook het indisch kind al de eigenaardigheden, goed en kwaad, aan zijn ras verbonden en zal hij steeds hechten aan de plek waar “zijn wieg stond”- en dit zal belemmerend werken.²¹²

Op basis van verschil in gender, ras en klasse werd er in de tijdschriften een scheidslijn voorgesteld tussen de metropool en de kolonie. Alleen mensen, vooral mannen, die de status van Europeaan en een volbloed Europese vader hadden, konden deze gebieden makkelijk doorkruisen en zich onttrekken aan de ‘slechte invloed’ van de andere rassen.

De afstand tussen de metropool en de kolonie was geografisch gezien groot. Toch deden de vrouwen in de kolonie er alles aan om zich te beschaven volgens de Westerse maatstaven en onderhielden contact met vrouwen in Nederland. In 1899 werd een speciale vereniging opgericht in Den Haag om de metropool en de kolonie dichterbij elkaar te brengen, vooral door middel van informatieverstrekking en de uitwisseling van cultuur.

4.2 Uitwisseling van cultuur

In 1900 werd in *De Echo* voor het eerst melding gemaakt van het bestaan van de ‘Vereniging “Oost en West”’. Het doel van deze vereniging was om in Nederland meer belangstelling te kweken voor de kolonies en mensen te helpen met het vertrek of terugkomst naar/van de Oostelijke of Westelijke kolonies.²¹³ De vereniging gaf het tijdschrift *Oost en West* uit. Ze wilden geografische kennis aanvullen met volkenkundige kennis over de kolonies:

Kaartkennis ruimt wat plaats aan Volkenkunde. Terecht, naar wij [schrijfsters van de Echo] meenen. De leefwijze der bewoners, hun strijd met de wilde dieren hunner streek, hun bewerking der planten en mineralen, waar ze voor voeding, kleeding, huisvesting, wapenen, vervoermiddelen zorgen; hunne zeden en hunne verhouding tot inboorlingen en tot de blanken- dit alles lijkt ons belangrijker en meer in staat om de belangstelling op te roepen, ook van meer opvoedende waarde dan de hoogte der bergtoppen en de breedte der watervallen.²¹⁴

²¹² *De Echo* (1901): jaargang 3, nummer 12.

²¹³ *De Echo* (1900): jaargang 1, nummer 44. & Lam Ngo. ‘Archief van de Koninklijke Vereniging Oost en West.’ *Digitale collecties*. 18 juli 2016. Universiteit Leiden. 11 juli 2019. <https://digitalcollections.universiteit leiden.nl/view/item/1887366?solr_nav%5Bid%5D=61974ca3901082f3599e&solr_nav%5Bpage%5D=7&solr_nav%5Boffset%5D=22>.

²¹⁴ *De Echo* (1900): jaargang 1, nummer 44.

Dat de vereniging haar best deed om de doelen te verwezenlijken, is terug te zien in de praktijkvoorbeelden van haar werk die werden benoemd in *De Echo*. Ten eerste wilde de vereniging een wedstrijd organiseren voor de inwoners van de kolonie om kinderverhalen over de natuur, het dagelijks leven en planten en dieren te schrijven om het vaderland meer op de hoogte te stellen van het leven in de kolonie.²¹⁵ Daarnaast organiseerden ze in Den Haag tentoonstellingen over bijvoorbeeld de kunstvormen in Nederlands-Indië.

Tentoonstellingen over de kolonies die werden georganiseerd in de metropool waren veelvoorkomend. Europese en inlandse vrouwen uit Nederlands-Indië namen een belangrijke positie in op deze tentoonstellingen. In 1898 vond bijvoorbeeld de Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid plaats in Den Haag om arbeid onder vrouwen aan te moedigen en betere arbeidsvoorwaarden voor vrouwen af te dwingen. Een schrijfster haalt herinneringen op in het *Damesweekblad voor Indië*: “Ik herinner mij, welke groote belangstelling er indertijd op de Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid bestond voor de batiksters, hoeveel bekijks toen hadden de bescheiden artisten, die hun werk deden, kalm, zonder pose, zonder pretentie.” Het artikel vervolgt met informatie over een expositie van Javaanse kunst in Brussel in 1910. De schrijver legde uit hoe de Indische afdeling er uit moest komen te zien: “De pendopo is verdeeld in twee kamertjes, waarin moeten komen te werken inlandsche kunstnijveren: 2 houtsnijders, 2 batiksters, 2 hoedenvlechters, 2 wevers en 2 mattenvlechters”.²¹⁶ Het batikken werd steeds populairder in Nederland. Er werd vooral gebatikt op luxe stoffen en producten uit Europa.²¹⁷

Meerdere exposities hadden een Indische afdeling, waar Nederlanders kennis konden maken met het koloniale leven in Nederlands-Indië. In 1913 werd de grootschalige tentoonstelling “De Vrouw 1813-1913” in Amsterdam georganiseerd. Het doel van de tentoonstelling was om te laten zien dat vrouwen wel degelijk meehielpen aan de ontwikkeling van het koninkrijk, om op deze manier het vrouwenkiesrecht te laten zegevieren.²¹⁸ Het koloniale leven in Nederlands-Indië nam ook een belangrijke positie in. De Nederlandse vrouwen die gevestigd waren in Nederlands-Indië wilden vooral laten zien dat zij hun rol als ‘moeders’ van de inheemse bevolking zeer serieus namen en daarmee niet onderdeden voor de koloniale man.²¹⁹

²¹⁵ *De Echo* (1900): jaargang 1, nummer 29.

²¹⁶ *Damesweekblad voor Indië* (1910): jaargang 4, nummer 47.

²¹⁷ *De Echo* (1900): jaargang 1, nummer 22. Er werd gebatikt op *liberty-fluweel* en daar werden kussen, tea-cosies, werkzakken, portefeuilles en kleedjes van gemaakt.

²¹⁸ Aerts, M., Heerma van Voss, L. ‘De vrouw 1813-1913-2013.’ *Low Countries Historical Review*, vol. 130, nr. 2 (2015): 5-12.

²¹⁹ Gouda 1995: 191.

Ondanks de vereniging en de tentoonstellingen keek de bevolking uit de metropool neer op de Europese inwoners van de kolonie. Deze houding komt naar voren in artikelen over de repatriëring van inwoners uit de kolonie naar het vaderland, waarover in de volgende paragraaf wordt gesproken.

4.3 De reputatie van ‘Indiëgers’ in Nederland

Violette was een auteur van *De Echo* die tips gaf aan Europeanen die vanuit de kolonie terugkeerden naar de metropool. Ze gaf aan dat de meeste terugkomers of verlofgangers zich wilden vestigen in Den Haag, maar dat het daar ontzettend duur wonen was. Ze raadde de terugkomers daarom aan, mits ze geen kinderen hadden, om zich te vestigen in het buitenland. Ze noemde als voorbeeld Brussel en gaf aan in welke buurt de Indische mensen zich het best konden settelen.²²⁰ Vervolgens vertelde ze het een en ander over meubels kopen in Nederland, waarin ze uitlegde dat de Indiëgers goed moesten opletten, want: “*men tracht altijd de menschen “uit de Oost” wat meer uit den zak te kloppen, dan den landgenooten.*”²²¹ De gerepatriëerden vestigden zich dus in aparte buurten en kregen een andere behandeling dan hun landgenoten. Ze werden beschouwd als ‘de Ander’ in hun eigen vaderland. Deze vorm van *othering* is ook terug te zien in de denkwijze van de lokale bevolking over de Europese kinderen uit de kolonie die naar Nederland kwamen:

Vele moeders die voor langer of korter tijd, met een gezin in Holland zijn geweest, hebben zich zeker dikwijls gekrenkt gevoeld door het aldaar heerschend, ingewortelde denkbeeld, dat Indische kinderen tot een onhandelbaar, onbandig ras behooren [...].²²²

De Europese kinderen uit de kolonie hadden in Nederland een slechte reputatie. Een schrijfster legt uit welk verschil er bestond tussen de kolonie en de metropool:

[...] want vele dingen, die men hier [in de kolonie] niet zoo heel erg vindt, vallen daar veel meer in het oog en men dicht het indische kind door die betrekkelijk-kleinigheden, allerlei ondeugden toe, terwijl het vele goede daardoor voorbij wordt gezien.²²³

²²⁰ *De Echo* (1900): jaargang 1, nummer 28.

²²¹ *De Echo* (1900): jaargang 1, nummer 32.

²²² *De Echo* (1900): jaargang 1, nummer 43.

²²³ *De Echo* (1900): jaargang 1, nummer 15.

Ook Kadja probeerde een antwoord te vormen op de vraag of de Europese kinderen anders waren dan de kinderen uit de metropool. Zij vond geen verschil in *nature*, maar wel in *nurture*. Volgens haar werden kinderen in de kolonie opgevoed met twee hoofdgebreken, namelijk gemakzucht en toegevendheid.²²⁴

Het algemene denkbeeld was dat de kolonie achterliep bij de metropool op veel gebieden die in het voorgaande al benoemd zijn. Ook vrouwen uit Nederland hadden geen hoge verwachtingen van de vrouwen uit de kolonie. Dit blijkt bijvoorbeeld uit een briefwisseling in *De Echo*, waarin een vrouw uit Nederland de vraag stelde of veel vrouwen in de kolonie zich bezighielden met de verbetering van vrouwenkleding: “Zijn er veel ijveraarsters voor verbetering op dat gebied of toont zich ook hierin Indië het sleurland bij uitnemendheid?”²²⁵

Dezelfde conclusie komt ook naar voren in het Nederlandse tijdschrift *Evolutie*, een (radicaal) feministisch tijdschrift dat werd gepubliceerd tussen 1893 en 1926 en onder redactie stond van Wilhelmina Drucker en Theodore Schook-Haver. De schrijfsters van het blad recenseerden *De Echo* en het *Damesweekblad voor Indië*. Van *de Echo* lazen zij vier nummers van de eerste jaargang in 1900. De schrijfster van *Evolutie* meldde vooraf dat zij blij was om te merken dat *De Echo* genoeg animo had om te kunnen bestaan in Nederlands-Indië:

’t Is al iets, ja ’t is veel, dat de bekende apathie onzer Indische zusteren bij genoegzamen onder haar plaats maakt voor althans zóóveel belangstelling, dat zij een blad lezen, gewijd aan de belangen der vrouw.²²⁶

De schrijfsters van *Evolutie* vonden de Europese vrouwen uit de kolonie apathisch. Waarom wordt niet duidelijk uit het artikel. De inhoud van het blad voldeed nog niet helemaal aan de wensen van de feministische schrijfsters, maar ze hoopten dat het blad nog een verbeterde inhoud zou krijgen. Als dit het geval zou zijn zouden ze “*met meer genoeg onzer Indische perszuster prijzen dan laken.*”²²⁷ Zes jaar later recenseerden ze het eerste nummer van het *Damesweekblad voor Indië*, dat heftige kritiek ontving:

Er zijn grappige mensen in de wereld, en die grappige mensen doen grappige dingen. Gewoonlijk werkt hun grappigheid echter meer op de perverse dan op de sublieme neigingen der menschheid. Als iemand valt bij gladde straten en een been

²²⁴ *De Echo* (1900): jaargang 1, nummer 43.

²²⁵ *De Echo* (1901): jaargang 3, nummer 9.

²²⁶ *Evolutie. Veertiendaagsch Blad voor de Vrouw*. Amsterdam, 1900: Jaargang 8, nummer 5.

²²⁷ *Evolutie* (1900): jaargang 8, nummer 5.

breekt, trekken zij een clown-bakkes, doen de omstanders schateren van het lachen. Zij trekken een stoel weg onder iemand, die wil gaan zitten en slaan in gier-pret hun dijen, terwijl de ander bij opstaan blijkt blind te zijn door den val. [...] Dat genre grappige menschjes nu schijnt aan het hoofd te staan van het *Damesweekblad voor Indië*, waarvan ons gewerd het eerste nummer, en der lachlust hebben zij gepresenteerd- altijd natuurlijk in het vage, niet in levenden lijve- de veel besproken, maar nog nergens geziene “derde geslachten”, naar het schijnt zooiets als moderne heksen, meerminnen, sfinxen, of iets daaraan gelijk.²²⁸

De schrijfsters van *Evolutie* waren vooral verbolgen over het feit dat zij en alle andere radicale feministische voorvechtsters werden weggezet als ‘overdreven’ door hoofdredacteur M. van Geuns:

Aan het einde van zijn artikel zegt de Heer v.G.: “Moge [het blad] slagen in zijn streven om voor vele vrouwen het gemoed te veredelen, den geest te verrijken, den wil te sterken, den strijd te verlichten”..... door? Door te honen, te verguizen haar die niet kalm-geduldig volgden den weg van wetten en zeden, al was hij dan ook nog zoo hobbelig-stoppelig, al schreinde hij dan ook tot bloedens toe den voet, maar betraden een zijpad, ten einde te banen, dwars door distelen en doornen, voor wie na haar kwamen een effener, meer begaanbaar pad. [...]

Naar het schijnt heeft de Redactie noodig gevonden het Indisch publiek in te stompen en in te pompen, dat zij bestaat uit fatsoenlijke luyden, niets van doen hebbende met “vrije vrouwen” en andere caricaturen van dat genre; haar leden er trotsch op zijn te wezen kinderen van een “vrije” man en een “onvrije” vrouw, zij nooit zich zullen encanilleeren met hen die niet gruwen van wezens gesproten uit een “vrije” moeder en “vrijen” vader. Chacun son goût.²²⁹

Waar de schrijfsters van de *Evolutie* gematigd negatief waren over *De Echo*, hebben zij geen goed woord over voor de ingeslagen koers van het *Damesweekblad voor Indië*, omdat het hen schande toebrengt en een oneerlijk portret neerzet van de vrouwen die hebben gevochten voor vrouwenrechten. Het type vrouw dat het *Damesweekblad* probeerde te creëren kon niet verder afstaan van het ideaal dat *Evolutie* voor ogen had.

Concluderend kan gesteld worden dat de lokale bevolking van de metropool vond dat de mensen uit Nederlands-Indië achterliepen in ontwikkeling. Gerepatrieerden hadden een slechte reputatie in het vaderland en leefden soms in gesegregeerde gebieden. De ontwikkelde

²²⁸ *Evolutie* (1906): jaargang 14, nummer 10.

²²⁹ *Evolutie* (1906): jaargang 14, nummer 10.

Europese vrouwen keken neer op de Europese vrouw uit de kolonie. De relatie tussen metropool en kolonie was gebaseerd op machtsverhoudingen en strikte grenzen tussen ras, klasse en gender. De Europese bevolking in de kolonie onderscheidde zich van de inlandse bevolking door middel van de Europese beschavingsnormen. Maar teruggekeerd in Nederland werden zij behandeld als diegenen die achterliepen op de Europese beschaving. De superioriteitspositie die zij in Nederlands-Indië voor zichzelf gecreëerd hadden, bleek teruggekeerd in het vaderland van weinig waarde.

Conclusie

In deze thesis is onderzocht hoe de Europese vrouw in de kolonie, de inlandse bevolking en de relatie tussen metropool en de kolonie gerepresenteerd werden in vrouwentijdschriften uit Nederlands-Indië tussen 1899- 1920. Een close reading van de tijdschriften, *De Echo* en het *Damesweekblad voor Indië*, heeft de invloed van het koloniale discours en de daar bijhorende constructies van gender, ras en klasse op deze representaties laten zien. Door middel van de methode van intersectionaliteit is de samenwerking tussen deze constructies blootgelegd om de machtspositie van de Europese vrouw in Nederlands-Indië te bepalen en de complexe werkelijkheid van het leven van de Europese vrouw in de kolonie weer te geven.

De vrouwentijdschriften uit Nederlands-Indië waren bedoeld om Europese vrouwen uit de kolonie te verenigen, geestelijk te ontwikkelen en moreel en sociaal zelfstandig te maken. Dat dit een utopisch beeld was, blijkt uit de korte bestaansperiode van de twee tijdschriften. Daarnaast werd in de tijdschriften vaak gediscussieerd, waardoor er van eenheid weinig sprake was. De Europese vrouwen schreven veel, maar in de praktijk gebeurde er weinig.

De onderzochte representaties geven inzicht in de machtsstructuren van het koloniale discours, waar ras, klasse en gender samenwerkten. De schrijfsters waren altijd bezig om hun positie langs de lijnen van deze sociale constructies van het koloniale discours te bepalen, gebaseerd op de angst dat zij haar machtspositie in de kolonie zou verliezen.

Ten eerste bestond er onder de schrijfsters veel discussie over de juiste representatie van de Europese vrouw in de kolonie. Voordat vrouwen andere rollen mochten vervullen, moesten ze een goede moeder en echtgenote zijn. Enkele ‘baanbreeksters’ kaartten de ongelijke machtsverhouding aan die bestond tussen man en vrouw, maar het merendeel van de vrouwen bleef deze constructie van gender bevestigen in de tijdschriften. De ‘nieuwe vrouw’ moest vooral vrouw blijven. Het vrouw-zijn werd gebaseerd op zowel innerlijke eigenschappen als uiterlijke kenmerken. De machtsverhouding tussen man en vrouw werd hierdoor voortdurend bevestigd, waarin de koloniale man de macht had over de Europese koloniale vrouw.

Naast de rol van moeder en echtgenote, werd van de Europese vrouw uit de kolonie verwacht dat zij haar best deed om zichzelf te ontwikkelen, zelfstandig te maken en zich te kleden volgens de Europese modevoorschriften om ten eerste haar hiërarchische positie boven de inlandse bevolking te behouden en om daarnaast niet te vervreemden van de Europese vrouwen uit de metropool. De Europese vrouwen uit de kolonie keken op tegen de vrouwen uit de metropool. Ze waren bang dat hun verblijf in de kolonie zou zorgen voor een gebrek

aan ontwikkeling en daarmee het verlies van een goede positie op de beschavingsladder. De vrouwen uit de metropool keken op hun beurt neer op de koloniale Westerlingen. Zij dichtten, net als de koloniale man, de Europese vrouwen uit de kolonie dezelfde negatieve eigenschappen toe waarmee ook de inlandse bevolking werd beschrijven.

Tot slot moest de vrouw de baas zijn over haar bedienden en haar huishoudelijke taken professionaliseren om als ‘moeder’ van de kolonie op te treden om ook in de publieke ruimte van maatschappelijk nut te zijn in de ‘opvoeding’ van de inlandse bevolking. Om haar machtspositie te behouden werd de inlandse bevolking gerepresenteerd als ‘de Ander’ (oriëntalisme) of als ‘grote kinderen’ (familieretoriek). De Europese schrijfsters hielden hiermee het koloniale discours en de daarbij horende constructies van gender, ras en klasse in stand in de omgang met en het schrijven over de inlandse bevolking.

De representatie van de Europese vrouw in de kolonie, de inlandse bevolking en de relatie tussen metropool en kolonie die naar voren zijn gekomen in de vrouwentijdschriften uit Nederlands-Indië, moesten de machtspositie van de Europese vrouw in de kolonie versterken. Om dit te bereiken werd er veel inzet van de lezeressen vereist. *Ledigheid was des duivels oorkussen.*

Dit onderzoek heeft een bijdrage geleverd aan de feministische en postkoloniale theorie over de positie van de Europese vrouw in de kolonie. De resultaten sluiten aan op het onderzoek van Gouda en Locher-Scholten. Ook in deze thesis komt naar voren dat de omgangsvormen tussen de Europese vrouw in de kolonie en de inlandse bevolking gebaseerd waren op een samenwerking tussen het discours van oriëntalisme en familieretoriek, ofwel angst en macht. Daarnaast heeft deze scriptie, net als het onderzoek van Gouda en Locher-Scholten, laten zien dat het mannelijke koloniale discours resoneerde in de vrouwentijdschriften op het gebied van de constructies van gender, ras en klasse en dat de schrijfsters dit meestal in stand hielden.

Naast de bevestiging van de theorieën van onder andere Gouda en Locher-Scholten is er ook een begin gemaakt met het onderzoek naar de representatie van de relatie tussen de kolonie en de metropool. Het oorspronkelijke idee van deze thesis was om ook Nederlandse vrouwentijdschriften te onderzoeken op de representatie van de Europese vrouwen uit de kolonie en het koloniale leven in het algemeen. Helaas paste dit niet binnen het tijdsbestek en de omvang van de thesis. Vervolgonderzoek zou daarom dieper in kunnen gaan op deze verhoudingen. Met name een analyse van het tijdschrift ‘Oost en West’, dat werd uitgegeven door de ‘Vereeniging “Oost en West”’ die een verbinding probeerde te leggen tussen de metropool en kolonie, en een analyse van vrouwentijdschriften uit Nederland, zoals *Evolutie*,

zouden een belangrijke bijdrage kunnen leveren aan meer kennis over de (machts)relatie tussen de metropool en de kolonie.

De valkuil van het onderzoek was dat de resultaten geen goede representatie zouden vormen van de mening van de Europese vrouw uit de kolonie, omdat de thesis gebaseerd is op de meningen van schrijfsters in twee tijdschriften uit Nederlands-Indië. Toch bleek gedurende het onderzoek dat de schrijfsters, tevens de lezeressen van het blad, het vaak oneens waren met elkaar. Hierdoor kan worden vastgesteld dat er geen sprake was van een heterogene groep Europese vrouwen in de kolonie en dit leverde juist interessante en meer uitgebreide onderzoeksresultaten op.

Literatuurlijst

Afbeeldingen op voorblad

“De Echo.” *Weekblad voor dames in Indië*. Buning: Djokja, 1901: Jaargang 2, nummer 36.

Damesweekblad voor Indië. N.V. Soerabajasch Handelsblad en Drukkerijen: Soerabaja, 1906: jaargang 1, nummer 1.

Primaire bronnen

Archieven

Atria. Kennisinstituut voor Emancipatie en Vrouwengeschiedenis te Amsterdam

Tijdschrift *Evolutie. Veertiendaagsch Blad voor de Vrouw*. Amsterdam,

1900: Jaargang 8, nummer 5.

1906: Jaargang 14, nummer 10.

Bijzondere Collecties te Amsterdam

Tijdschrift *De Echo: weekblad voor dames in Indië*. Buning: Djokjakarta,

Jaargang 1 (1899) tot en met jaargang 3 (1902).

Digitale Collecties Leiden University Libraries te Leiden

‘Archief van de Koninklijke Vereeniging Oost en West.’ *Digitale collecties*. 18 juli 2016.

Universiteit Leiden. 11 juli 2019.

<https://digitalcollections.universiteitleiden.nl/view/item/1887366?solr_nav%5Bid%5D=61974ca3901082f3599e&solr_nav%5Bpage%5D=7&solr_nav%5Boffset%5D=22>.

Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis te Amsterdam

Tijdschrift *Damesweekblad voor Indië*. N.V. Soerabajasch Handelsblad en Drukkerijen: Soerabaja,

1906: Jaargang 1, nummer 1.

1907: Jaargang 2, nummer 6.

1908: Jaargang 2, nummer 30.

1910: Jaargang 4, nummer 47.

Tijdschrift *Weekblad voor Indië. Tevens damesweekblad voor Indië*. N.V. Soerabajasch Handelsblad en Drukkerijen: Soerabaja,

1911: Jaargang 7, nummer 41.

1912: Jaargang 9, nummer 28.

1914: Jubileumeditie.

1915: Jaargang 12, nummer 20.

Tijdschrift *Weekblad voor Indië*. Mij. tot exp. Van “het Weekblad voor Indië”. Bureau Simpang 22: Soerabaja,
1917: Jaargang 14, nummer 1.
1917: Jaargang 14, nummer 13.
1917: Jaargang 14, nummer 16.
1920: Jaargang 17, nummer 18.

Delpher. Online archief

Dagblad *De Indische Courant*. N.V. tot Exploitatie van “De Indische Courant”: Soerabaja, 1938: jaargang 17, nummer 211.

Dagblad *Soerabaiasch-Handelsblad*. Staat- en letterkundig dagblad van Nederlands-Indië. N.V. Soerabaiasch-Handelsblad en Drukkerijen: Soerabaja, 1906: Jaargang 54, nummer 29.

Boeken

Kartini, R.A. *Door duisternis tot licht. Gedachten over en voor het Javaansche volk*. N.V. Electriche Drukkerij “Luctor et Emergo”: ‘s- Gravenhage, 1912.

Secundaire bronnen

Aerts, M., Heerma van Voss, L. ‘De vrouw 1813-1913-2013.’ *Low Countries Historical Review*, vol. 130, nr. 2 (2015): 5- 12.

Bhabha, H.K. ‘Of Mimicry and Man: The Ambivalence of Colonial Discourse.’ *Discipleship: A special Issue on Psychoanalysis*, Vol. 28 (1984): 125- 133.

Bhabha, H.K. *The location of culture*. Routledge: Londen, 1994.

Bloembergen, M., Raben, R. *Het koloniale beschavingsoffensief: Wegen naar het nieuwe Indië, 1890-1950*. KITLV Uitgeverij: Leiden, 2009.

Bosma, G., Sens, A., Termorshuizen, G. *Journalistiek in de Tropen. De Indisch- en Indonesisch-Nederlandse pers, 1850-1958*. Uitgeverij Aksant: Amsterdam, 2005.

Cooper, F., Stoler, A.L. *Tensions of Empire. Colonial Cultures in a Bourgeois World*. University of California Press: Oakland, 1997.

Drieënhuizen, C. A. *Koloniale collecties, Nederlands aanzien: de Europese elite van Nederlands-Indië belicht door haar verzamelingen, 1811-1957*. Diss. Universiteit van Amsterdam, 2012.

Gilroy, P. *The Black Atlantic; Modernity and Double Consciousness*. Harvard University Press: Cambridge, 1993.

Gouda, F. *Dutch Culture Overseas. Colonial Practice in the Netherlands Indies, 1900-1942*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 1995.

Hall, C. *Civilising Subjects. Metropole and Colony in the English Imagination 1830-1867*. Cambridge: Polity Press, 2002.

Locher-Scholten, E. *Women and the Colonial State: Essays on Gender and Modernity in the Netherlands Indies 1900-1942*. Amsterdam University Press: Amsterdam, 2000.

Loo, V. de. 'Leven tussen kunst en krant. Beata van Helsdingen-Schoever'. *Het Damescompartiment Online*. Bezocht op 18 maart 2019.
<<http://www.damescompartiment.nl/beata/>>.

Luttikhuis, B. 'Beyond race: constructions of 'Europeanness' in late-colonial legal practice in the Dutch East Indies'. *European Review of History*, vol. 20, no. 4 (2013): 539- 558.

Spivak, G.C. 'Can the Subaltern Speak?' (1993) In: Chrisman, L., Williams, P. *Colonial discourse and post-colonial theory: a reader*. Harvester Wheatsheaf: New York, Sidney, 1993: 66-111.

Stoler, A.L. *Race and the Education of Desire. Foucault's History of Sexuality and the Colonial Order of Things*. Duke University Press: Durham, 1995.